

—
IV. კანონმდებლობა

№ 1.

პროფ. ექ. თაყაიშვილი

კელმწიფის კარის კარიგება

ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა.

Monumenta Georgica.

IV. L E G E S

№ 1.

Prof. E. Takaichvili

Institution des cours royales

Publicatio Universitatis Tphilisensis

Tphilis
1920

კელმწიფის კარის გარბება.

დაიბეჭდა სიბრძნის შეტყველების ფაკულტეტის განკარგუ-
ლებით 5 მაისს 1920 წ.

დეკანი კ. კეკელიძე.

წინასიჯყვაობა.

ცნობა ხელნაწერის შესახებ.

ხელნაწერი, რომელშიაც დატულია გარიგება კელმწიფის კარისა, ჩვენ ვიპოვნეთ რამოდენიმე წლის წინათ ქართლში ზოგზაურობის დროს ერთს გაპარტახებულს სახლში და ამოვიღეთ ნაკვეთიდან, რომელიც ჩვენს თვალს წინ გამოგავეს ოთახიდან. ხელნაწერი პატარა ტანის არის, იქ 16⁰, სულ 16,4×12,2 სანტიმეტრით. დაწერილია ქალაღდზედ წვრილის ნუსხა ხუცურის ხელით და შვის მელნით, ხოლო სათაური და პირველი სიტყვა თითოეულის მუხლისა ნაწერია სინგურით. ტექსტი ერთ სვეტად არის დაწერილი. თითოეულს გვერდზედ ოც-ოცი სტრიქონია. ყდა აღარ შერჩენია, მაგრამ ეტყობა, ჰქონია. რვეულები აკინძულია. თავი და ბოლო აკლია, აკლია აგრეთვე შიგა-და-შიგ მთელი რვეულები და ცალკე ფურცლები. რვეულების სათვალავი აღნიშნული არ არის გარდა მესამე რვეულისა, მაგრამ აქაც სათვალავი ხუცური ასო 16 არა ტექსტის ხელით არის დაწერილი. რვეულში ექვსი ფურცელია და ამის საშუალებით შეგვიძლია დაახლოვებით გამოვარკვიოთ, თუ რამდენი რვეული აკლია თავში და შიგა-და-შიგ. რამდენი რვეული აკლია ბოლოში, გამოცნობა შეუძლებელია. დანამდილებით შეიძლება მხოლოდ თქმა, რომ ყოველ შემთხვევაში ერთი რვეული უეჭველად აკლია, ვინაიდან მეთერთმეტე რვეულზედ ტექსტი არ არის დამთავრებული, არამედ შეწყვეტილია. თავში ხელნაწერს აკლია ერთი რვეული. სულ უნდა ყოფილიყო დარჩენილი რვეულების მიხედვით თორმეტი რვეული, თუ ბოლოში მარტო ერთს რვეულს მივიჩნევთ ნაკლებულად. ამათგან მთლად დაკარგულია პირველი, მეექვსე, მერვე, მათე და მეთორმეტე. მთლად დატულია მეორე, მეოთხე,

მეშიდე და მეცხრე, მესამე რვეულიდან უკანასკნელი ფურცელია დატული და პირველი ხუთი აკლია, მეხუთე რვეულიდან მარტო პირველი ფურცელია შენახული, დანარჩენი ხუთი აკლია, მეთერთმეტე რვეულს აკლია ორი ფურცელი. საერ თოდ ნაკლულოვანი რვეულების ფურცლები (მე-3, 5 და მე-11-სა) ექვსია და უდრიან რიცხვით ერთს რვეულს. ამრიგად, თუ ხელნაწერს 12 რვეულით განვსაზღვრავთ, გამოვა, რომ სულ დატულია ხუთი რვეული და დაკარგულია შვიდი, ანუ დატულია 60 გვერდი და დაკარგულია 84. მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ბოლოს ხელნაწერს არა ერთი, არამედ რამოდენიმე რვეული უნდა აკლდეს და აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ სადაც ჩვენ შიგა-და-შიგ ნაკლულად თითო რვეულს ვთვლით, შეიძლება ორი ან მეტი აკლდეს, შეგვიძლია დავასკვნათ: საზოგადოთ ხელნაწერის ტექსტს და მასში მოქცეულს კელმწიფის კარის გარიგებას ჩვენამდის ნახევარსაც არ მოვლწევია.

შინაარსის მიხედვით ხელნაწერი ორ ნაწილად იყოფა. პირველი შეიცავს მეფის გიორგი ბრწყინვალის სამართალს ანუ ეგრეთ წოდებულს ძეგლის-ღებას მთიულთაღმი. ამ ნაწილს უკავია სულ 23 გვერდი, დანარჩენი ნაწილი, 24—60 გვერდი, შეიცავს გარიგებას კელმწიფის კარისა-ს. პირველ ნაწილს თავი აკლია და ძეგლის ღების შესავალი არ შენახულა, დატულია მხოლოდ ბოლო შესავლისა, რომელიც იწყება სიტყვებით: „...ჩნდა ერთმანერთის ღალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკუდილი, ცოლის წასვლა და დაგდება უბრალოსა...“ ამას გარდა გიორგი მეფის სამართალს აკლია შუაში კიდევ 20—26 მუხლი. დანარჩენი სრულად არის დატული. ამრიგად გიორგი მეფის სამართალი შედარებით ბევრად უფრო მცირე ნაკლით არის მოღწეული ჩვენამდის ამ ხელნაწერში ვიდრე ტექსტი კარის გარიგებისა. თუ 12 რვეულით განვსაზღვრავთ რაოდენობას ხელნაწერისას, ნაკლულოვანება ასე განაწილდება: გიორგი ბრწყინვალის სამართალს აკლია 22 გვერდი, ხოლო კელმწიფის კარის გარიგებას 62. აქ უნდა შევნიშნოთ კიდევ: ეს პირ-

ველი მაგალითია ჯერ-ჯერობით, რომ გიორგი მეფის სამართალი ცალკე ხელნაწერში გვხვდება. ამდენხანს ძეგლის-ღება გიორგი ბრწყინვალისა ცნობილი იყო მხოლოდ ვახტანგ მეფის ქართულ სამართალთა კრებულიდან.

არა სჩანს, თუ როდის ან ვისგან არის გადაწერილი ხელნაწერი. ქარხნის ნიშანი ქალაქისა ანუ ფიჯიგრაზი, როგორც ეტყობა, ყოფილა სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე, მაგრამ ვინაითგან ტანი ხელნაწერისა პატარაა, ეს ნიშანი ნახევრად არის დაკული ზოგ ალაგას (გვ. 34—35, 46—47). მეორე მთვარის ქვემოთ ერთს ადგილს ემჩნევა კიდევ მოგძო ლათინური ასო A თითო პატარა წრით ბოლოებში და ორი წრით შუაში. ამას გარდა გვხვდება კიდევ მოგძო ნიშანი მსგავსი ლათინურის Z თითო წრით თავში და ბოლოში (გვ. 21). სრულად ამგვარი ნიშნები ერთად ლიხაჩოვის გამოცემაში არ გვხვდება. ჩვენს ხელნაწერებში სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე მე-XVII საუკ. მეორე ნახევარში და მე-XVIII საუკუნეში მოიპოვება. მაგ. სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე სხვა ნიშნებთან ერთად გვხვდება 1696 წ. გადაწერილს ხელნაწერში საეკლესიო მუზეუმისა № 195 და მეორე ხელნაწერში № 121, რომელიც გადაწერილა 1715 წელს. წერის ხასიათის მიხედვით ხელნაწერი მე-XVII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს და ამაზე უადრესი ყოველ შემთხვევაში არ არის. მე-XVII საუკუნის მხედრულის ხელის ხასიათი აქვს აგრეთვე მხედრულს მინაწერს მე-7 გვერდის აშიაზედ, სადაც სწერია: თეთრი: რა არის: ანუ; ღრაჰკანი: აქვე სხვა ხელით შემდეგ დროისა და მქრალის მელნით მიწერილია: ერთი: ღრაჰანი: ფლური ერთა: თეთრად: ორ მარჩილ ნახევარი და: ერთა: თეთრი ხუთიანი: არი:

დრო კარის გარიგების შედგენისა.

არავითარი პირდაპირი ცნობა არა გვაქვს, თუ როდის არის შედგენილი ჩვენამდის მოღწეული გარიგება კელშვიფის კარისა. ამის გამოსარკვევად თვით კ. გარიგების შინაარსს უნდა მივმართოთ და მასში აღწუსებული ისტორიული ამბების

და ისტორიული პირების დრო უნდა განესაზღვროთ. ამით ჩვენ შეგვეძლება გამოვარკვიოთ, რომელ საუკუნოების ადრე შეუძლებელი იქნებოდა მისი დაწერა და რომელ საუკუნის შემდეგ ვერ წარმოიშეებოდა ჩვენამდის მოღწეული კ. გარიგება. ეს დაახლოვებით შესაძლებელია, ვინაიდან ტექსტში ბევრი ისტორიული პირია მოხსენებული და მრავალ ფაქტს უჩვენებს ავტორი როგორც ძველს ამბავს, ძველ ისტორიულ მოვლენას. მაგალითად კ. გარიგებაში ვკითხულობთ:

„ამიერი ბედიელი მოსაფლავეა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის (მეფისა). დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერძენთა მეფე გააქცია, მისსა (ქუთათლის) საყდარსა შიგან არის“ (14_{316—318}). ვინ არის ეს გიორგი მეფე? რასაკვირელია ეს არის გიორგი I, მამა ბაგრატ IV, რომელიც ეომებოდა ბერძენთა მეფეს ბასილ მეორეს, ხან სძლევდა მას, ხან ძლეული იყო მისგან. ბოლოს ბასილმა გაიმარჯვა და შერიგება მოხდა. გიორგი მეფობდა 1014—1027 წლებში. ის მართლა დასაფლავებულია ქუთაისის ტაძარში. ბედიაში, როგორც ვიცით, დაკრძალულია ბაგრატ III, გიორგი I მამა, რომელიც გადაიცვალა 1014 წ. ამ ფაქტების მიხედვით კ. გარიგების შედგენა არ შეიძლებოდა მე-XI საუკუნის ადრე მოშხდარიყოს. ამასვე მოწმობს ფულის დუკატის მოხსენება (6_{112—113}), რომელიც ეკუთვნის ბერძენთა მეფეს კოსტანტინე დუკს (1059—1069). შემდეგ მოხსენებულია არსენ იყალთოელი, ცნობილი მეცნიერი, მოღვაწე და მოძღვარი დავით აღმაშენებლისა, რომელიც ცხოვრობდა მე-XII საუკუნის პირველ ნახევარში და რომელზედაც კ. გარიგებაში სწერია: „არსენ იყალთოელი, ეგეთი კაცი მტყუანი როგორ ეგების? (12_{262—263}). მოხსენებულია აგრეთვე მეფე გიორგი III, თამარის მამა, რომელიც გადაიცვალა 1184 წ.: „გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თვით ვერცხლის შეუქნია (ჯაქვის პერანგი) სალამასურის სახესა ზედა და მას ჩაიკმიდენ“ (2_{33—34}). თამარ მეფე მოხსენებულია კიდევ მეორე ადგილს და ჩამოთვლილია, თუ ვის რა თანამდებობა უბოძა (16_{353—367}). თამარი გადაიცვალა

1212 წ., მაშასადამე მე-XIII საუკუნის დამდეგაბდის ჩვენი კ. გარიგება ვერ დაიწერებოდა. ამას გარდა, რომ კ. გარიგება მე-XIII საუკუნეზედ ადრე ყოფილიყო შედგენილი, მასში მოხსენებულნი არ იქნებოდნენ ათაბაგი და აფხაზეთის კათალიკოსი. ათაბაგი მრავალ ჯერ არის მოხსენებული კ. გარიგებაში. მას მეორე ადგილი უჭირავს ვეზირთა შორის, პირველი ვეზირი კყონდიდელი არის. კ. გარიგებამ იცის, რომ ათაბაგობის შემოღება ახალი მოვლენაა: „კყონდიდელი მამა არს მეფისა. ათაბაგი ახალია“, ვკითხულობთ კ. გარიგებაში (19₄₃₇—₄₃₈). ათაბაგობის შემოღება საქართველოში ექვს გარეშე მეცამეტე საუკუნეს ეკუთვნის და ამაზე ადრე არ ყოფილა, ვინაითგან პირველ ათაბაგად ქარ. ცხ.-ში ჯერ მოხსენებულია ივანე ახალციხელი და შემდეგ ზაქარია მხარგრძელის ძმა ივანე, რომელსაც მიუბოძა ათაბაგობა თამარმა 1212 წლის ახლო ხანში¹⁾.

აგრეთვე აბხაზეთის კათალიკოსი ფაქტიურის ცნობებით მხოლოდ მარტო მე-XIII საუკუნის პირველ ნახევრიდან სჩანს. აზრი ვითომც აბხაზეთში 820 წელს დაარსებულიყოს ცალკე საკათალიკოსო ძლიერ საეკვოა²⁾). აბხაზეთის კათალიკოსის მოხსენება ჯერ-ჯერობით პირველად გვხვდება ჩვენ ერთს ლაშა გიორგის დროის სიგელში, რომელიც დაწერილია მეექვსე ინდიკტიონს გიორგი მეფისა, მაშასადამე 1218 წლის ახლო ხანში, თუმცა ამ სიგელს თ. ჟორდანია გიორგი II მიაწერს, ესე იგი 1078 წელს, მაგრამ ეს შეცდომაა. სიგელი ეკუთვნის ლაშა გიორგის³⁾. შემდეგ აბხაზეთის კათალიკოსი მოხსენებულია დავით ნარინის დროს ორს სიგელში, ერთი ამათგანი 1290 წ. დაწერილი ჩვენ გვაქვს ხელში და ჯერ არ გამოგვიცია. მეორისა მარტო პირს მოუღწევია ჩვენამდის⁴⁾). ორი კათალიკოსი ქარ.

1) ქარ. ცხ. ბროსეს გამ. გვ. 318 და 332, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გ. 496, 526—527. მაგრამ ივანე ახალციხელის ათაბაგობა ძლიერ საეკვოა და მარიამ დედოფლის და თეიმურაზის ვარიანტებით არ მართლდება.

2) ტ. Жорданія. Абхазскіе католикосы, стр. 9.

3) თ. ჟორდანია, ქრონიკები II, გვ. 50, ს. კაკაბაძე. შიომღვიმის სამი სიგელი, გვ. 11.

4) თ. ჟორდანია, ქრ. II, გვ. 160.

ცხ-ში რუსუდან მეფის კურთხევის დროს, 1223 წ. არის მოხსენებული და ამ ორთა შორის ერთი აბხაზეთის კათალიკოსი უნდა იყოს¹⁾. შემდეგ საუკუნოებში მოხსენება აბხაზეთის კათალიკოსისა ჩვენს წყაროებში ჩვეულებრივია. აბხაზეთის კათალიკოსი კ. გარაგების მიხედვით ბეღიაში უნდა ცხოვრობდეს (14₃₁₈—325). ეტყობა აბხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების შემდეგ ქუთათელის როლი და პატივი შემცირებულა და ზოგი მისი უფლებანი სადაოთ გამხდარა.

კ. გარაგებაში მოხსენებულია რუსუდან მეფე, თამარის ასული, რომელიც მეფობდა 1223—1247 წ. აქ ვკითხულობთ: „მსახურთ-უხუცესი მანაველი რუსუდან მეფეს შეუყვანია სავიზიროსა და ვაჩნაძე შეუყვანია“ (19₄₄₀—448). აქედან ცხადია, რომ მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევრამდის ჩვენი კ. გარაგება ვერ დაიწერებოდა. მაგრამ ძველი კიდევ უფრო გვიან არის დაწერილი: კ. გარაგებაში მოყვანილია დავა ქუთაისის ეპისკოპოსის და აბხაზეთის კათალიკოსისა, რომლის გადაწყვეტაში ლაშქარსაც მიუღია მონაწილეობა, და აქ მოხსენებულია არიან მეფენი ვახტანგ და კოსტანტინე. ამის შესახებ კ. გარაგებაში ასე სწერია: „ოდეს პირველ ვახტანგ დალოცეს და მერმე კოსტანტინე, დაისარჩლნეს აფხაზეთის კათალიკოზი და ქუთათელი იოანე. ქუთათელმან ასე თქუა: „თუ აწ ორჯელსამჯერ ჩემს საყდარსა შიგან ორნი მეფენი დალოცვილან, და არ მემართლები, გვრგვნი ანუ სკიპტრა ჩემს საყდარსა შიგან არ დასდვა“. და მერმე ვეზირთ და ერთობილთ ლაშქართა თქვეს თუ, „ქუთათელი უმართლეა“. და სკიპტრა ქუთათელს გაუჩინეს, და მოანება აფხაზეთის კათალიკოზმა“ (14₃₁₈—325). აქ მოხსენებული ვახტანგ მეფე უნდა იყოს ვახტანგ II (1289—1292), დავით ნარინის ძე, ხოლო კოსტანტინე—ვახტანგ II ძმა, რომელიც მეფობდა დავით ნარინის შემდეგ, ესე იგი 1293 წლიდან. თუ ამათ მაგიერ ვიგულისხმებთ ვახტანგ III († 1304); დიმიტრი თავდადებულის შვილს, და კოსტანტინე II († 1414),

1) ე. თაყაიშვილი. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტ. გვ. 564.

ბაგრატ V ძეს, მაშინ შედგენა კარის გარიგებისა მეხუთმეტე საუკუნეს უნდა მივაწეროთ. მაგრამ ეს მეფენი დროთი ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულნი არიან, ხოლო ზემო მოყვანილი ტექსტის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ ვახტანგის და კოსტანტინეს კურთხევა თუ ერთ დროს არ ყოფილა, ყოველ შემთხვევაში დიდი ხანი არ გასულა ერთის კურთხევიდან მეორემდის. ამიტომ ჩვენ აქ ვგულისხმობთ ვახტანგ II და კოსტანტინე I. ამრიგად გ. გარიგების შედგენა ყოველ შემთხვევაში შეუძლებელია მივაწეროთ მეცამეტე საუკუნის დამლევის ადრანდელ დროს. ამავე დასკვნას ამტკიცებს კიდევ მეორე გარემოება: ჩვენს ძეგლში ნათქვამია, ამირ-სპასალარობა და მანდატურთ-უხუცესობა ზოგჯერ ერთს კაცს აქვსო და უფრო შანშეთ სახლის არის ეს თანამდებობაო: „პატივი მისი (ამირ-სპასალარისა) და მანდატურთ-უხუცესისა სწორი არის და ესეც იქნების, რომე ორივე ერთსა ქონდეს. და უფრო შანშეთ სახლის არის“ (19₄₄₃—₄₄₆). მართლაც ჩვენ ვიცით, მანდატურთ-უხუცესობა და ამირ-სპასალარობა შანშეს სახლის ანუ მხარგრძედათ სახლის ხელთ იყო. შანშე I († 1261) იყო მანდატურთ უხუცესი. მისი შვილი ზაქარია († 1281) — ამირ-სპასალარია, მეორე მისი შვილი ივანე მანდატურთ-უხუცესი. ივანეს შვილი შანშე II ერთ და იმავე დროს ამირ-სპასალარიც იყო და მანდატურთ-უხუცესიც. შანშეს მეორე შვილი მხარგრძელი ოცხალი იყო კიდევ 1295 წელს¹⁾. ყველა ზემომოყვანილი კარგათ ცნობილი ისტორიული ფაქტები მოწმობენ სისწორეს კარის გარიგების ცნობებისას და გვაძლევენ საბუთს დაწერა ჩვენი ძეგლისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულის შემდეგ დროს მივაწეროთ. თუ ეს ხანა ჩვენი ძეგლისათვის *terminus ante* არის, *terminus post* იქნება 1169 წელი, ანუ უკეთესთქვათ, მე-XV საუკუნის მეორე ნახევარი. ყოველად შეუძლებელია ამაზე უგვიანეს დროს მივაწეროთ შედგენა თუ დაწერა ჩვენი ძეგლისა, ვინაითგან ამ დროს შემდეგ საქართველო დანაწილდა და ერთ-მეფობა მოიხსო. კარის გარიგება კი შედგენილია სწო-

1) Brosset. *Additions*, p. 362.

რედ იმ დროს, როდესაც საქართველოში ჯერ კიდევ ერთმეფობა იყო. ძეგლის მიხედვით საქართველო არ არის დაყოფილი ორ თუ სამ სამეფოდ და ცალკე სამთავროებად. ქართლი, კახეთი, იმერეთი და ზემო ქართლი მთელის ქაროხის ხეობით ერთ სამეფოს შეადგენს. ყოველგვარს საქმეში მონაწილეობას იღებენ ამერ-იმერნი და ამერ-იმერის მოხელენი: ერისთავნი, ქართლის ერისთავი, სამცხის სპასალარი და დადიანი—ყველა მეფეს სძღვნობენ (28₃₃₀—333). იშხნელი; მაწყვერელი, ბედიელი, ქყონდიდელი, ქართლის კათალიკოსი, ძნანი გარესჯელნი მეფის კარისადმი ილტვიან. ეს შეუძლებელი იქნებოდა მე-XV საუკუნის მეორე ნახევრის შემდეგ, როდესაც საქართველო გაიყო სამ სამეფოდ და ცალკე სამთავროებად. მაშასადამე კ. ტარიგება შედგენილია არა უადრეს მეცაქეტე საუკუნის დასასრულისა და არა უგვიანეს მეხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ეს არის უმთავრესი დასკვნა დროს შესახებ კარის გარიგების დაწერისა. მაგრამ შეიძლება ეს დრო შევზღუდოთ და მოსაზრება გამოვთქვათ, რომ ძეგლი უნდა ეკუთვნოდეს მეხუთმეტე საუკუნეს, განსაკუთრებით გიორგი ბრწყინვალის დროს (1318—1346). მეცამეტე საუკუნიდან მეხუთმეტემდის ეს ერთად ერთი ღირს შესანიშნავი დრო იყო, როდესაც საქართველო გაერთიანდა, მონღოლთა უფლება დაეცა და ერთმეფობა დამკვიდრდა. შემთხვევით კი არ უნდა იყოს გიორგი ბრწყინვალის სამართალი და კარის გარიგება ერთად მოქცეული ჩვენს ხელნაწერში, არამედ ეს ორი ძეგლი ერთ და იმავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს. ამას ემოწმება თანამდებობა სამცხის სპასალარისა (15₃₃₂—333), რომელიც გიორგი ბრწყინვალემ მიუბოძა სარგის II († 1334), ბექას შვილს.

ამას გარდა ერთი ცნობა ვახუშტი ბატონიშვილისა ეთანხმება ჩვენს მოსაზრებას, რომ ჩვენამდის მოღწეული ძეგლი გიორგი ბრწყინვალის დროის უნდა იყოს. ვახუშტი აღნიშნავს რა, რომ „ფლობასა თათართა ყენობისასა რომელიმე წესნი შეიშლებოდნენ“, შემდეგ განაგრძობს: „ხოლო შემდგომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველ-

სა ზედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა. ვიდრე შიხთა მეფეთა სპარსთათა გამოჩინებისამდე¹⁾. ჩვენ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ჩვენამდის მოღწეულს კარის გარიგებას არა ესცნობთ კანონმდებლობად რომელიმე ერთი მეფის მიერ შემუშავებულად და გამოცემულად, მაგრამ ეს შეკრება და აღნუსხვა ძველი წესებისა და მათი რედაქცია ადვილად შესაძლებელია მეფის განზრახვით და დავალებით შეესრულებიოს მის კარის კაცს ანუ მოხელეს. ასე თუ ისე გიორგი ბრწყინვალეს რაღაც ღვაწლი მიუძღვის ძველი წესრიგის აღდგენაში და მის ჩამოყალიბებაში, და ჩვენი ძველიც ხშირად ისტორიულად აღნიშნავს, თუ რომელ მეფეს რა ხელისუფლება და მოხელეობა განუწესებია.

სად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძველის შესახებ ლიტერატურაში.

კარის გარიგებაში საკმაო ცნობები მოიპოვება კითხვის გამოსარკვევად, თუ საქართველოს რომელ ნაწილში დაუწერიათ ანუ შეუდგენიათ ჩვენამდის მოღწეული კ. გარიგება. ამ ნიშნების მიხედვით ძველის შემდგენელი უნდა სწერდეს თავის შრომას უთუოდ დასავლეთ საქართველოში, იმერეთში, და არამც და არამც აღმოსავლეთ საქართველოში. კარის გარიგებას ავტორის სიტყვით აშერი მაჩვენებელია იმერეთისა, დასავლეთ საქართველოისა, და იმერი—აღმოსავლეთ საქართველოისა და ზემო ქართლისა. კ. გარიგებაში ვკითხულობთ: „ამიერი პედიელი მოსაფლავეა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის“ (11₃₁₈). გარიგება რომ ქართლში ან აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფილიყო დაწერილი, ავტორი იტყოდა: „ამიერი ბუდიქა“ და სხვა. მეორე ადგილს სწერია: „რა სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ იმერით იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევაზი და გოლგოთელი, მათ რაჲ ეთაყვანენ, კელნი მეფემან ნოხთა ზედა დასხნეს“ (14_{311—315}). აქ ჩამოთვლილ ეფისკოპოზთა კათედრები ზემო ქართლში არის და კ. გარიგება რომ აღმოსავლეთ საქართველოში იყოს დაწერილი, ავტორი

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა, გვ: 34—36.

იტყვოდა: „რა სწორად ეპისკოპოზნი მოვიდენ ამერიით იშხნელი“ და სხვა. ამგვარი მაგალითები ცხად ყოფენ, რომ კ. გარიგება დასავლეთ საქართველოშია დაწერილი. შესაძლებელია იმ დროს, რა დროსაც ჩვენი კ. გარიგება იწერებოდა, მეფის რეზიდენცია ქუთაისში იყო და ამერი მაშინ ავტორისათვის რასაკვირველია იმერეთი იქნებოდა. არის კიდევ გარემოება, რომ მედიც ნებას გვაძლევს მოსაზრება, მხოლოდ მოსაზრება, გამოვთქვათ, რომ კ. გარიგება გელათში ან გელათის მახლობლათ არის დაწერილი: ერთს მუხლში ჩამოთვლილია მეფის მისართმევი საწელიწდისთაო ძღვენი და სხვათა შორის სწერია: „გელათური ძღვენი საქარმაგეო სეფისკვერი, სამი შეკანული ღვინო, ზუთხი და სატალახე ცხენი ფიცხლავ მოაგებონ საქრისტიშობოთ მომავალსა“ მეფესო (15₃₃₃—338). ამ სტრიქონების დამწერი რომ სხვა ადგილს ყოფილიყო და არა გელათში, ანუ მის მახლობლად, იტყვოდა: „მიაგებონ მიმავალსა“ მეფესაო. უფრო განმარტებით ავტორს შეეძლო ეთქვა: „ფიცხლავ მოაგებონ აქ გელათს მომავალსა მეფესაო“, მაგრამ ენა კ. გარიგებისა მეტად ლაკონიურია და ამ შემთხვევაში არც საჭირო იყო გავრცელება, რადგანაც უბრალო ზმნის თვისართი მოსაღებოდ ხატავს იმას, რისიც აღნიშვნა ავტორს სურდა. ტექსტიდან სჩანს, რომ ჩვეულებათ ჰქონია მეფეს საქრისტიშობისთვოდ გელათს გამგზავრება და მონასტერს ძღვენი უნდა მიეგებებია წინ. ნუ იფიქრებთ, რომ ძღვენის მიართმევა მარტო გელათის მონასტერს ემართა. დავით გარესჯას უფრო დიდი ძღვენი და სხვა მოვალეობა ედვა თავზედ (15, 339—332). ზემოთქმულიდან ჩვენ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კ. გარიგება ან გელათშია დაწერილი ან გელათაი მახლობლათ ქუთაისში, სადაც იმ დროს მეფის რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო.

კარის გარიგება არა თუ ქუთაისში ანუ გელათშია შედგენილი, არამედ იმ გარიგების წიგნის პირი უნდა იყოს, რომელზედაც ბუნდოვანი და მოკლე ცნობა ბატონიშვილს ვახუშტის აქვს თავის ისტორიაში. ვახუშტი გვაუწყებს, თუ რა წყაროები ჰქონია მას ხელში მის მიერ შედგენილი ქრონოლოგიური

ცნობებისათვის და სწერს სათაურში: „ქრონიკონები ჩვენ მიერ პოენილნი წიგნებთა შინა და სახელნი წიგნებთა არიან ესენი: იმერული ძველი გარბეების წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნათ განყოფილი, იმერული სძილის პირი ეტრატისა, ტლაშაძის აღმოწერილი ქრონიკონები, გუჯარნი ბარათიანთა, თუმანიანთა და სხვათათა“ (ქარ. ცხ. ტომი მეორე, გვ. 237). მეორე აღგილს ვახუშტი უფრო გარკვეულად სწერს იმერული ძველი გარბეების წიგნის გამო:

„ხოლო უმეტეს განმამართლებელი სხვათა პოენილთ ქრონიკონებთ გარდა და მოწამე აქ აწერილთა ესე არს, რამეთუ ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი თამარიდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველის გარბეების და სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა, რამეთუ ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე, ძისა ალექსანდრესა, სწერს: „ესე მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს“ და შემდგომად გიორგისა ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთ მეფე მოკუდა, აქ ქვეყნით სახელსკდებენ, ვითარცა ქართველთ მეფეს გურიელმან სძლო მოხისს, კახთ მეფე ლევან მოკუდა. ხოლო იქ უქვეყნოდ, მეფე დიდი ბაგრატ მიიცვალა, ალექსანდრე მიიცვალა. ამათ მუნ აჩენს ერთ მეფობასა და აქ გაყრასა: გონიერმან თვთ განიხილოს, ვინათგან იმერეთს არს აღწერადი და არა ქვეყნობით ახსენებს, მაშკვალად ერთმეფობა ყოფილა და შემდგომად განყოფა“ (იგივე, გვ. 8, შენ. 1).

უმეტესი ნაწილი მესხური დავითნის ქრონიკისა, სულ 11 ფურცელი, დატულია დღემდის, ხოლო დავითნიდან, რომლის დამატებათ ეს ქრონიკა ყოფილა, ჩვენამდის მოაღწია 4 ფურცელმა¹⁾. დედანს გელათურის გარბეების და სამართლის წიგნისა და მისი ქრონიკისა ჩვენამდის არ მოუღწევია, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ჩვენი კ. გარბეება და ძველისდება მთიულთაღმა გიორგი ბრწყინალისა იმ ძველი გარბეების და სამართლის წიგნის ზირია, რომელსაც იხ-

¹⁾ იხ. ჩვენი სამი ისტორიული ზრონიკა და შესავალი ამ წიგნისა, გვ. 129.

სენიებს ვახუშტი. სახელი ძველი გარიგების და სამართლის წიგ-
 ნა ზედ გამოკრილია ჩვენი კ გარიგებისასაჲს, ვინაითგან იქ
 კელწიფის კარის გარიგებაჲ არის და სამართლის წიგნიც გიორგი
 ბრწყინვალისა. უფრო ვრცლად ვახუშტის ამ გელათური გარი-
 გების და სამართლის წიგნის ქრონიკა ჰქონია ხელში დედნის თუ
 პარის სახით და ეს ცნობები ვრცლად შეუტანია თავის ისტორია-
 ში. ამა თუ იმ სახით ვახუშტი რამოდენიმეთ კ. გარიგების ტექსტ-
 საც იცნობს, მაგრამ ვრცლად არ სარგებლობს, თუ ვერ სარ-
 გებლობს ამ ცნობებით. ვახუშტის ცნობები სახელმწიფოს ხე-
 ლისუფალთა და მოხელეთა შესახებ, რომელიც მას მოჰყავს
 თავის გეოგრაფიის შესავალში, ძლიერ მოკლეა, მაგრამ საზო-
 გადოთ ეთანხმება ზოგ ნაწილს კ. გარიგების ცნობებისას. გან-
 საკუთრებით ცნობები ქყონდიდლის ხელისუფლების შესახებ
 თითქმის იგივეა, რაც კ. გარიგებიდან ვიცით. მაგრამ მთელად
 რომ კ. გარიგება ვახუშტის ჰქონოდა ხელში, გვეგონია მეტს ცნო-
 ბებს შეიტანდა იქიდან თავის შრომაში. წარმოუდგენელია ვიფიქ-
 როთ, რომ ვახუშტიმ გვერდი აუქცია იმ საუცხოვო ცნობებს,
 რომელიც კ. გარიგებაში მოგვეპოება და არც ერთს სხვა წყა-
 როდან ცნობილი არ არის. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ
 ვახუშტის ნაწილობრივ სკოდნია ეს შრომა და არა მთელად.
 ზოგიერთ ხელისუფალთა წოდება-სახელებს, რომელიც კ. გა-
 რიგებაში გვხვება, ვახუშტი სრულიად არ იხსენიებს, მაგრამ
 მან კარგათ იცის, რომ როსტომ მეფემ მე-XVII საუკუნეში
 ძველი ქართული ანუ. უკეთ ვსთქვათ, ძველად საქართველოში
 მიღებული ხელისუფალთა და კარის კაცთა სახელები სპარსული
 სახელებით შესცვალა. ვახუშტი სწერს: „ხოლო როსტომ მეფემ
 კელისუფალთა უწოდა: მსანურთ-უხუცესსა—ჯორჩიბაში, მონათ-უხუცეს-
 სსა—უეღარადასი, სხანაშექსა სარდარი, მეჭურჭლეთ-უხუცესსა
 მოღარეთ-უხუცესი და მეჭურჭლეთ-ხუცესი არღარა, არც იგი წი-
 ნათი მოღარეთ ხუცესი; ჩუნჩერახსა—სუფრანი, ჩანჩაგირსა—სუფ-
 რაქეში, მანდატურთ-უხუცესსა—ეშიყადასი, მანდატურსა—სოჭბათია-
 სუფი, ბოჭაქელსა—ელიადაჯი, მსაჯულთ-უხუცესსა—მდივანბეგი;
 ეზოს-მოდღარსა—ნაზირი, მესტუმრეთ-უხუცესსა—მეჭმანდარი, მწე-

რადსა—მუშრბი, ხუროთ-მოდღვასა—სარაიდარი, და ეჭობი არ-
დარა, არამედ მკზხავსი მისი მქითარი. ხოლო სხვანი კელასუთა-
ნი იუქნენ აგრეთვე, არამედ კვალად ეიზიდბაძისა რიგის შესძინა
ეუზინი მუსტოფა და მუნში. კვალად შეკარესა — უაფინი და ასის-
თავსა—უზბაში¹⁾).

აქ ჩამოთვლილი ძველი სახელები ზოგიერთთა გამოკლე-
ბით იგივე სახელებია, რაც კარის გირიგებაში გვხვდება.

ისტორიკოსი ი. ჯავახიშვილიც იმ აზრის არის, რომ ვა-
ხუშტის „უეკველია ერთ-ერთ წყაროდ კარის გარიგებაც ექნე-
ბოდა“²⁾. მაგრამ ამავე დროს ი. ჯავახიშვილი შესაძლებლად
თვლის, რომ ვახუშტის მიერ მოხსენებული „გელათური ძველა
კარიგების და სამართლის წიგნი“ შეიცავდეს გელათის მონასტ-
რის გარიგებას და სამართალს. ეს ის „გენათის საყდრის ძველი
იადგარი და გვიჯარი“ უნდა იყოს, განაგრძობს ი. ჯავახიშვი-
ლი, „სადაც დაურევების წესი და სამონასტრო სამართალი წე-
რებულა, რომელიც მოხსენებულია იმერეთის მეფის ბაგრატ
III 1545 წ. სიგელში“³⁾. აქ ავტორი უჩვენებს ერთს ჩვენ მიერ
დაბეჭდილს გელათის გუჯარს, რომელშიაც მოხსენებულია ეს
ძველი იადგარი და გვიჯარი⁴⁾). ჩვენ ამ აზრს ვერ ვიზიარებთ:
რომ ქრონოლოგიური ცნობები, რომელიც ვახუშტის მოჰყავს
თავის ისტორიაში, ყოფილიყო იადგარში და გვიჯარში, ავტო-
რი ამ წყაროებს დაგვისახელებდა, ისე როგორც მესხურ და-
ვითნს იხსენიებს და გუჯარებს ბარათიანთა. თუმანიანთა და
სხვათა. ის კი კარიგების და სამართლის წიგნს ასახელებს და ეს
სახელწოდება უფრო შეეფერება ჩვენს კარის გარიგებას და გი-
ორგი ბრწყინვალის სამართალს, რომელიც თან დართული აქვს
ე. კარიგების ტექსტს. ამიტომ ჩვენ გვგონია, ვახუშტის ძველი
კარიგებას და სამართლის წიგნი იმერეთს გელათური არის კელმწი-
ფის კარის კარიგების და გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა. გვ. 38—40.

2) ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდი, გვ. 302, 304.

3) იქვე, გვ. 232.

4) საქართველოს სიძველენი, ტ. I, გვ. 20, გამოცემა პირველი.

დეღანა; ვახუშტის დროს გელათში დატყევი თავისი ქრონოლოგიური ცნობებით. მოხსენებული ხელნაწერის ქრონოლოგიური ცნობები ჩვენ შეგვიანახა თვით ვახუშტიმ და უფრო ვრცლად კიდევ შეუტანია თავის შრომაში პარიჟში დასული ქართული ქრონიკის შემდგენელს¹⁾. თვით ის გარემოება, რომ ქრონოლოგიური ცნობები ამ გელათურ ძველი გარიგების და სამართლის წიგნმა გიორგი ბრწყინვალისაგან იწყებოდნენ, მოწმობს, რომ წიგნი გიორგი ბრწყინვალის დროს უფრო გვიან არ ყოფილა გადაწერილი. ვახუშტის შენიშვნა, რომ იმერეთს აწს აღწერილიყო, რასაკვირველია ქრონოლოგიურ ცნობებს ეკუთვნის, მაგრამ ეტყობა ხელნაწერიც იქ ყოფილა გადაწერილი და თუ ჩვენს ზემო მოყვანილ მოსაზრებას მივიღებთ, კ. გარიგებაც იქ უნდა იყოს შედგენილი გიორგი ბრწყინვალის დროს.

ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კარის გარიგება.

კელმწიფის კარის გარიგების მსგავსი ძველი ჩვენ მარტო ერთი გვაქვს, ეს არის დასტულამაღი მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისისა, რომელიც შედგენილია და გამოცემული ვახტანგ მეფის მიერ. დასტულამაღი არის კანონმდებლობა ანუ „წესა და განკება სამეფოსა და რაზაზობისა“ და ამის გამოცემის და დაკანონების მიზანი იყო, „რათა ეოკელნი კელის-უფაღნი და შოქმედნი და რაზაზის რიგისანი ესრეთ (როგორც დასტულამაღშია) იქცეოდნენ და განაკებდნენ თჳს თჳსნი მოხელენი საკელთათ თჳსთა და წესითა შემსგავსებითა იქცეოდნენ“²⁾. აქ საკიროდ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ ვახტანგ VI არ იცნობს სრულებით ჩვენს კარის გარიგებას. ის არც ერთს მაგალითს არ უჩვენებს ამ გარიგებიდან. არც ერთი შედარება არ მოჰყავს, თუ როგორ იყო ძველათ. ის აკანონებს მხოლოდ იმას, რაც როსტომ მეფის დროს იყო შემოღებული და უმატებს კიდევ თავისას. ვახტანგ მეექვსეს რომ ჩვენი გარიგება სცოდნოდა, ის უსათუოდ გამოიყენებდა მას და ღირსეულადაც დაათვასებდა. ყოველ შემთხვევაში ამის

1) ე. თაყაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა, შესავალი, გვ. 142—144

2) დასტულამაღი, პ. უმიკაშვილის გამოცემა, გვ. 3.

ტექსტს შეგვიწინააღიწიდა თავის დასტულამაღიწიან ერთად, ისე როგორც მან შეგვიწინააღიწიდა თავის სამართალთან ყველა სხვა მეფეთა კანონმდებლობა, რომელიც მოიპოვა საქართველოში. მაგრამ საკითხებია, შეიძლება თუ არა ჩვენს კარის გარიგებაშიაღიწი ვიცნათ ისეთივე კანონმდებლობა ანუ განწესება რომელიმე მეფისა, როგორც ვახტანგ მეფის დასტულამაღიწი? ჩვენ გვეგონია არა. ჩვენი კარის გარიგება საერთოდ ოფიციალური აქტი არ არის. ის არ არის განწესებული და გამოცემული ერთი მეფის მიერ როგორც სახელმწიფო კანონმდებლობა, ანამედ შედგენილია რომელიმე კარისკაცის მიერ პრაქტიკულის საჭიროებისათვის, პრაქტიკულის მიზნით, როგორც სახელმძღვანელო კარის კაცებისათვის, ხელისუფალთათვის და საზოგადოთ ყველა მოხელეთათვის. ეს არის ერთგვარი კრებული, კოდექსი, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისა, მეფის კარის წესრიგისა, მოხელეთა და ხელისუფალთა უფლება-მოვალეობისა, რომელიც დაკანონებული იყო სხვა და სხვა დროს სხვა და სხვა მეფის მიერ და კანონად და ჩვეულებად შემოღებული. ადვილად წარმოსადგენია, ავტორს ეს შეესრულებიოს მეფის დავალებით, მაგრამ მეფეს ის თავის მხრით არ დაუკანონებია და სახელმწიფო აქტათ არ უქცევიდა, არ უბრძანებია ვახტანგ VI მსგავსად, რომ ყოველნი კეღისუფალნი და მოქმედნი ამ წესით განაგებდენ საკეღოთა თვსთა. ამით აიხსნება, რომ კარის გარიგებაში დიდი ადგილი აქვს სუბიექტიურ მხარეს, ავტორის პირად შეხედულობას, მის მოსაზრებას და პოლემიკას სხვა კარის გარიგების ავტორებთან. ცხადია, ასეთი კილო, კერძო შეხედულება და პოლემიკა შეუძლებელი იქნებოდა მეფის საკანონმდებლო აქტში.

ავტორი ანუ შემდგენელი კ. გარიგებისა უსათუოდ კარის კაცია, მას პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს მეფესთან, ის მოხელეა და ზოგჯერ აღმასრულებელი ზოგიერთი სადარბაზო წესისა. ეს ცხადათ სჩანს შემდგენი ადგილიდან: „წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია და ჰატრონისგან არ მასშია, მისმან კეთილმან“ (13₈₂ - 83).

ავტორი პატრონს, მეფეს, ფიცულობს, რომ მას არ სმენია მეფისაგან, რომ საწოლის მწიგნობრის საქმე იყოს წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა. რასაკვირელია, ამის თქმა მხოლოდ მეფესთან დაახლოვებულს კარის კაცს შეეძლო. ამას გარდა ავტორი მეფის მხლებელია მოგზაურობის დროს დამისი ბრძანების მიმღები და ამსრულებელი. ის სწერს: „აღის ქალას ოდეს მათი (მეფის) შვილი მოვიდა, შეიყარნეს, კათალიკოზ[ი] თანა ჰყვა და აღს ეკლესიის კარს დგა¹⁾“. და რაჲ წვევის ჟამი მოვიდეს, საწოლის მწიგნობარი ინასარიძე პატრონ[ი]ს წინაშე დგა, და პატრონმა ბ[რ]ძანა: „ვინ უწყის კათალიკოზიო?“ და მიბ[რ]ძანეს მე: „ვაწვევო“ (13⁸³—⁸⁸). აქედან ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია, მეფის მოხელეა, მისი მახლობელია. არისკიდევ მესამე ადგილი, სადაც ავტორი სწერს: „მაგრამ მე ვიცი პატრონისა ბრძანებად, რომე ოთხნივე (მეფენი) დაისმიან დიდროანითა სკამითა“ და სხვა (13²⁷¹—²⁷²). მართალია ამ ადგილს სიტყვა ვიცი-ს მაგიერ სწერია კანდი, მაგრამ ეს შესწორებაც რომ უარეყოთ, მაშინაც ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია და მეფესთან ასე თუ ისე ახლო დგას. მაგრამ არა სჩანს, თუ რა მოხელეა ავტორი, რა თანამდებობის პირია. ხოლო ერთი შეიძლება ითქვას, ის ვეზირი არ არის, მაგრამ არც საწოლის მწიგნობარზედ და ამირეჯიბზედ ბევრად დაბალი მოხელე არის. რაკი ამირეჯიბის მაგიერ მას მიანდევს კათალიკოსის წვევა. ის შეიძლება გამგეთ-უხუცესი იყო, ვინაითგან განმგეთ-უხუცესი თანამშრომელი იყო ამირეჯიბისა. აქსაქიროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ: როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ავტორი კარის გარეგებისა მეფის კარის კაცია, ამით არ გვინდა ვამტკიცოთ, ვითომც კ. გარეგებას შედგენის დროსაც ის უსათუოდ მეფის კარზე იყოს, ადვილად შესაძლებელია, ავტორი ამ ძეგლის დაწერის დროს უკვე ყოფილი კარის კაცი იყო და ან ქუთაისში ან გელათში იყო დამკვიდრებული, თუ მართლა ძეგლი ამ ადგილებშია დაწერილი.

1) სოფელი ალი ერთი ქართლშია, გორის მაზრაში, მეორე სამცხეში, ფოცხოვის ხეობაში, სადაც მშვენიერი ტაძრის ნანგრევებია დაცული.

რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კარის გარიგების შედგენისათვის.

რაკი გამოიჩინა, რომ ავტორი კ. გარიგებისა თვით მეფის კარის კაცია ანუ ყოფილი კარის კაცი, ამიტომ ექვს გარეშეა, რომ ის აგვიწერს უმთავრესად იმ წესწყობილებას, რომელიც არსებობდა საქართველოში მის დროს, რომლის მოწამე და ზოგჯერ აღმასრულებელი თვით იყო, მაგრამ ეს წესწყობილება ძლიერ რთულია, ის გამომუშავდა თანდათანობით საუკუნეთა განმავლობაში და არა შემოღებულ იქმნა ერთი რომელიმე მეფის დროს. ექვს გარეშეა, ყოველ ბრწყინვალე მეფობას თავის კარს გარიგება ჰქონდა. ერთი მეორესაგან ზოგ რამეში განირჩეოდა. სხვა და სხვა ხელისუფლება სხვა და სხვა დროს იყო შემოღებული. ზოგ მოხელეს მეტი პატივი ენიჭებოდა, ზოგი მცირდებოდა. აქ საკირო იყო ამ სხვა და სხვა განწესებათა და წესრიგთა სისტემაში მოყვანა, ერთგვარი კოდიფიკაცია, ერთგვარი ჩამოყალიბება. ეს უკისრია ჩვენი კ. გარიგების შემდგენელს. მას ყოველ ექვს გარეშე ჰქონია ხელში წინანდელი კარის გარიგება, არა ერთი, არამედ რამოდენიმე, სხვა და სხვა ავტორებისა. როდესაც ის უჩვენებს სხვა კ. გარიგების ავტორს, ჩვეულებრივით ხმარობს სიტყვას „დაუწერია.“ მაგალითად: ამ ოთხთაგან ერთა საჯდომი მარჯვენით დაუწერია... (12₂₈₉—270); საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია (13₂₈₃); აწ ვინათგან დაუწერია (13₂₈₂); ზოგთა ვი[ე]თმე ასრე უწერია (12₂₆₀—261). შემდგენელი ჩვენი კ. გარიგებისა მაშინ იხსენიებს სხვა კ. გარიგების ავტორებს, როდესაც მათ აზრს და ნაწერს არ ეთანხმება, არღვევს, ეკამათება, პოლემიკას უწევს. სხვისი აზრის გასაბათილებლად ის ხან შეფხვს, პატრონს, იმოწმებს, მას ფიცავს. მაგალითად ის ამბობს: „წვევა სამთა საბატითა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია, და პატრონისაგან არ მასმია, მისმან კეთილმან!“ (13₂₈₁—284). ზოგჯერ ის ცნობილ ისტორიულ პირის ავტორიტეტით სარგებლობს და მის ნაწარმოებს მიმართავს სხვისი აზრის გასაბათილებლად. ასეთი ავტორიტეტია მისთვის აჩსენ იყადთოჲდი, რომ...

მლის ლექსის პირველი ტაეპი: „ვეინ ნაჭარმაგვეს შეფუნი თორ-
მეტნი ჰუარად ჩაესხნეს“, მოჰყავს მას იმის დასამტკიცებლად, რომ
არა თუ ოთხი მეფე, არამედ თორმეტიც ერთად დაისმიან პუ-
რობის დროს: „ასენ იუალთაელი ეგეთი კაცი შტუჟანი (ტყუი-
ლის მთქმელი) როგორ ეგების“-ო, დასძენს ჩვენი ავტორი
(12₂₆₀—268). აგრეთვე არღვევს ავტორი სხვა კარის გარიგების
შემდგენელის აზრს, რომ წვევა სამთა საბატოთა ვეზირთა საწო-
ლის მწიგნობრის მოვალეობა არისო. ამ შემთხვევაში ის მაგა-
ლითს უჩვენებს და მოწმობს, რომ აღიქმულას ყოფნის დროს
პატრონმა მას, ჩვენს ავტორს, უბრძანა კათალიკოსის წვევა,
თუმცა საწოლის მწიგნობარი ინასარიძე იქვე პატრონის წი-
ნაზე დგა, ხოლო მეორეს წელს პატრონს განუცხადებია
რომ სამთა ვეზირთა წვევა ამერეჯიბს მართებსო და რომ ეს ასე
ყოფილა, ამას სოფრამისიქეც მოწმობსო, შენიშნავს ავტო-
რი. თუმცა ავტორი ჩვენი კარის გარიგებისა ამგვარი საბუ-
თებით არღვევს წინა ავტორის კარის გარიგების ცნობებს, მა-
გრამ ზოგჯერ უთმობს და თანხმა დარჩეს ისე, როგორც დაუ-
წერია წინა ავტორს: აჟ ვინათვან დაჟწერია, აჟუიოს საწოლის მწი-
გნობარმაჟ“, აბოლოებს ერთს თავის შენიშვნას ავტორი (23₂₉₂).

კ. გარიგების წყაროდ მარტო ყოფილ კ. გარიგების წიგ-
ნები კი არ აქვს ავტორს, არამედ ის სარგებლობს ისტორიუ-
ლი საბუთებით, მატთანებით და ნამეტანად ქართლის ცხოვ-
რებით. მან იცის ამ წყაროების მეოხებით, თუ რომელ მეფეს
რომელი მოხელეობა შემოუღია, ვის რა წესი მიუღია და სხვა.
მან იცის, რომ გიორგი მეფეს, თამარის მამას, ჯაქვი სეფეთა-
თვის ვერცხლისა შემოუღია სალმასურის სახესა ზედა (2₃₃—34).
მან იცის, რომ ათაბაგი შედარებით ახალი ვეზირია, მან იცის
რომ მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მიფეს გაუხდია ვეზირად და
სხვა. ხოლო რაც შეეხება ქართლის ცხოვრებას, მაჟ მოჰყავს
ვრცელი ტექსტი თამარ მეფის ისტორიკოსიდან, რომელიც
სიტყვა სიტყვით ეთანხმება კარის გარიგებაში მოყვანილი ცნო-
ბებს. შესადარებლათ მოგვყავს აჟ ორივე ტექსტი:

კარის გარიგება:

ერისთავნი და კელის მკონებებელნი დიდისა თამარ მეფისა: რომელიცა განაჩინა და ერთნებითა შვდსავე სამეფოსა დიდებულთა ბრძანა დამტკიცებად ჰყოინდლად. მწიგნობართუხუცესად და ვეზირად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფისა ანტონე გლონისთავისძე, კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონთათვის სვანი, ერთგული და შემცნებელი საურავთა. და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მკარგრძელი, კაცი გვარიანი და აღზრდილი ლაშქრობასა შინა. და უბოძა ლორე სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა. და გააჩინა და უბოძა კიაბერს მანდატურთ-უხუცესობა და უბოძა არგანი ოქროსა კელთა მისთა და შთააცვეს საფრამანგი ტანსა მათსა და დასვეს სელებითა ოქრომკედლითა რომელიმე მარჯვენით მისა და რომელიმე მარცხენით. და კუალად უბოძა მექურქლეო უხუცესობა დიდსა და გვარიანსა კაცსა კახაბერსა ვარდანის ძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდან დადიანსა, და ჩუხჩარებობა მარუშიანსა, ძესა ჩახჩარებისასა, და უბოძა ამილახრობა გამრეკელსა თორელსა. (ამას იქით აკლია მთელი რვეული ანუ ექვსი ფურცელი)

ქართლის ცხოვრება:

(თამარ მეფემ ..) თანადგომითა და ერთნებობითა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთათა ბრძანადამტკიცებად ჰყოინდლად, მწიგნობართა უხუცესად, ვაზირად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფისა ანტონი გლონისთავისძე. კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონთათვის ერთგული და შემცნებელი საურავთა და გააჩინა ამირ-სპასალარი სარგის მკარგძელი, კაცი გვარიანი და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა კაბუჯობათა და უბოძა ლორე სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა და გააჩინა და უბოძა კიაბერსა მანდატურთ უხუცესობა და მისცა არგანი ოქროსა კელთა მისთა და შთააცვეს ტანსა საკრამანგი მათსა და დასვეს სელებითა ოქრომკედლითა რომელიმე მარჯვენით მისსა და რომელიმე მარცხენით. და კუალად უბოძა მექურქლეო უხუცესობა დიდსა და გვარიანსა კაცსა კახაბერსა ვარდანის ძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდანს დადიანსა, ჩუხჩარებობა მარუშიანსა, ძესა ჩუხჩარებისასა. და უბოძა ამილახრობა გამრეკელსა თორელსა. (ქართ. 110—411. ბროსეს გამოცემა, გვ. 282—283).

კარის გარიგებაში ზემო აღნიშნული ტექსტი უფრო კარგათ არის შენახული, ხოლო ქართლის ცხოვრებაში იგივე ტე-

ქსტის აღდგენა შეიძლება მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების მიხედვით, რომელნიც ჩვენ ნაჩვენები გვაქვს ჩვენს მარიამ დედოფლის ქართლის ცხოვრების გამოცემაში. და ამის მიხედვით მოგვეყავს ზემოთ ქარ. ცხოვრების ტექსტი. ის გარემოება რომ მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების საშუალებით შეიძლება აღდგენა ამ ადგილისა, რომელიც შეუნახავს უცვლელად კარის გარიგებას, ცხადათ გვიჩვენებს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ვარიანტებს ქართლის ცხოვრების ტექსტის აღდგენის და შესწავლისათვის. ავტორი კარის გარიგებისა იხსენიებს კიდევ ზოგიერთ პირებს და ეპყრობა მათ სიტყვას თავის აზრის დასამტკიცებლად. მაგალითად, ავტორი იმოწმებს ვილატ სოფრომისძეს, რომლის თქმით ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევა მეფეს მიუხდევია ამირეჯიბისათვის და არა საწოლის მწიგნობრისათვის, როგორც სხვა კარის გარიგებაში წერებულა (13²⁸⁸—290).

ასეთ უტყუარ საბუთებს ემყარება ავტორი კარის გარიგებისა და რასაკვირელია მისი ცნობები დიდ ღირებულებას წარმოადგენენ ჩვენთვის.

წესრიგი ჩვენი კარის გარიგებისა, უნდა ვიფიქროთ, საერთოდ სრულდებოდა საქართველოში არა თუ ერთმეფობის დროს არამედ საქართველოს სამ სამეფოდ გაყოფის შემდეგაც, მაგრამ რასაკვირელია უფრო მცირე მაშტაბით. ხოლო ახალი წესრიგი, ახალი გარიგება, შემოიღო როსტომ მეფემ სპარსეთის კარის გარიგების მიხედვით მე-XVII საუკუნეში, როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ. რომ კარის-გარიგებაში მოხსენებულნი წესნი და განჩინებანი ცხოვრებაში იყო გატარებული და სავალდებულო იყო ყველასათვის შემდეგ დროშიაც ამას, მოწმობს ერთი მერმინდელის ხელით (მე-XVIII საუკ.) მინაწერი დავით-გარესჯის ტყავის სიგელზედ 1479 წლისა, № 6 საგკლესიო მუზეუმისა:

„ქ: დიდის¹). უღაბნოს დავით გარეჯის. ძღვენი უნდა. მიერთმო-

1) თ. ეორდანიას შეცდომით კითხულობს: „ლოდოს“ (ქრ. II, გვ 300).

დეს. ქარ[თ]-

ველთ მეფეს. და კახთ მეფეს. ქ: ექუსი ქვევრი თაფლი:-

ქ: სამი ქვევრი კაპრის მწნილი:-

ქ: სამი ცოცხი. ის ცოცხი ფარეშთ-უხუცეს. უნდა გბაროს.

ნიადა. დილაზედ დო-

რსა და სუზანზედ სამჯერ. უნდა. გადმოუსვამდეს. ორი

მღდელ მონაზო-

ნი უნდა. გამოარჩიოს. მამამა კარგნი მოწესენი, და კარ-

გნი მწიგნობარნი. და კარგნი

მოკამნენი. ამათის. კელით უნდა მიართონ ძღვენი. ყველიერის.

კვირას. და მარხ-

ვაში მონაზონები მეფის. კარზედ. უნდა, იყენენ იმათ. უნდა

იწესონ. და მარხვის. დღესასწ-

აული იმათ აღასრულონ. აღდგომის. დღეს. ეამი უნდა წი-

რონ და უთხოვლათ.

წამოვიდენ. დიდს. მამას იახლნენ. ახალს. კვირიაკეს. მართლ-

მადიდებელთ მეფეთ. უნდ-

ა. აღტვირთონ. ჯორები და კარაულები. მრავლის სანოვაგით.

და შესაწირავით. და მო-

უძღვანონ. დიდსა. მამასა და. წმიდათ კრებულთ:-“

თუ ამას შევადარებთ რაც მოთხრობილია მე-29 მუხლში

ჩენი გ. გარიგებისა (15₃₃₉—352) და აგრეთვე ერთს ადგილს

მე-16 მუხლისა (7₁₄₀—142), დავრწმუნდებით, რომ არსებითათ

განწესება დაეთ გარესჯის მოვალეობის შესახებ სამეფო კარის

წინაშე უცვლელად სავალდებულოდ დარჩენილა შემდეგ საუ-

კუნობშიაც.

ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა.

ენა კარის გარიგებისა უჩვეულოა ჩვენთვის. ჩვენ არა

გვაქვს გამოქვეყნებული სხვა ნაწარმოები, რომლის ენა მსგავსი

იყოს კარის გარიგების ენისა. ეს ენა ერთობ ლაკონიურია,

გძელი ფრაზები და სხოლასტიური ფორმები აქ არ არის სრუ-

ლებით. აზრი ყოველთვის მოკლედ მოკრილია. მრავალ სიტ-

ყვაობა უკუვადებულია. ხშირად სიტყვები აკლია, თქვენ უნ-

და უფრო აზრით მიხედვით, რა უნდოდა გამოეთქვა ავტორს, ვიდრე ეს იქ ნახმარი სიტყვებით არის გამოთქმული. სიმარტივით კარის გარიგების ენა უფრო საკანონმდებლო ძეგლების ენას მოგვაგონებს და გიორგი ბრწყინვალის სამართალს შეიძლება რამოდენიმეთ დაუახლოვოთ, თუმცა თვალსაჩინო მსგავსება კი არ არის. პროვინციალური ფორმები გვხვდება ზოგჯერ და ამით აიხსნება სიტყვები: ვირემდი ვიდრემდის მაგიერ (17₃₉₁). რამე რომ-ს მაგიერ (18₄₂₁), მუხე მუნვე-ს მაგიერ (2₁₆) და სხვა. ასეთი სიტყვები: როგორიც არის მეგრული სიტყვა ურთუმეღი — უთავო (ო-რთუმეღი მეგრულად მუთაქას, თავის დასადებს ნიშნავს. I. Кипшидзе Грамматика Мингрельскаго языка, стр. 307) და ჩაფლა (მეგრულად ჩაფულა, სვანური ჩაფულ) ერთ და იმავე დროს ფეხსაცმელის და საჩუქრის მნიშვნელობით (15₃₅₂), მოგვაგონებენ დასავლეთ საქართველოს და ავტორი კ. გარიგებისა იქიდან უნდა იყოს. ხშირია სინტაქსიური ანომალიებიც. მაგალითად ერთგვარი დამატებანი ხშირად სხვა და სხვა ბრუნვაშია, როგორც ეს შეუსწორებელ ტექსტს ემჩნევა მე-7 მუხლისა (3_{41—49}). მაგრამ ასეთი მოვლენა ტექსტის დამახინჯებითაც შეიძლება ავხსნათ.

ტექსტმა კარის გარიგებისა არა თუ ნაკლულად მოაღწია ჩვენამდის, არამედ ძლიერ გარყვნილადაც. ტექსტი დაყოფილია მუხლებად. ყოველი მუხლი იწყება სინგურით ნაწერ სიტყვით ანუ სიტყვებით. სათვალავი მუხლებს არა აქვთ და ამ გამოცემაში ჩვენ დაფურთვით. სულ ჩვენამდის მოღწეულს ტექსტში 39 მუხლია. ამათში მე-10, მე-19, მე-34 ნაწყვეტად არის მოღწეული, მე-9, მე-18, მე-30, მე-33 და მე-39 ნაკლულად. ექვს გარეშეა, რომ ზოგიერთი მუხლები კარის გარიგებისა თავის ადგილზე არ არის, არეულია გადაწერის დროს, ან არეულად და ნაკლულად ყოფილა დედანში, რომლიდანაც გადმოუწერიათ. მაგალითად მეოთხე მუხლი იწყება სიტყვებით: „ეს ზემოთ დამაკლდა: კმაღი ამიღახორსა არტყია დარბაზობასა ზედა“. ზემოთ კი პირველ სამ მუხლში ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი დარბაზობის შესახებ. დარბაზობის წესი იწყება მეო-

ცე მუხლის ბოლოდან (12₂₅₈) და თავდება ოცდა მეცხრე მუხლით, სადაც სწერია: *და'რუღლა დარბაზის წესი* (15₃₅₂). ცხადია, ზემო მოყვანილი შენიშვნა ამილახორის შესახებ ამ მუხლების შემდეგ უნდა ყოფილიყო და არა თავში კარის გარიგებისა, ანდა დარბაზობის წესი მესამე და მეოთხე მუხლებს შუა უნდა ყოფილიყო მოთავსებული. ასეთივე შენიშვნა გვაქვს ჩვენ მონადირეთ-უხუცესის შესახებ მეოცე მუხლში (11₂₃₈), სადაც ვკითხულობთ: „*მონადირეთ-უხუცესის, ზემოთ დაგვწერია*“, მაგრამ ეს შენიშვნა სწორია, ვინაითგან მართლა ზემოთ პირველს და მეორე მუხლში მონადირეთ-უხუცესის შესახებ არის ცნობები. ამას გარდა მეორე ნახევარი მეხუთე მუხლისა (2_{34—36}), სადაც ამილახორის დაჯდომის წესი იხსენიება, უფრო მეოცდაცამეტე მუხლის ნაწილს უნდა შეადგენდეს, რომელშიაც მოთხრობილია პურობის ანუ მეჯლიშის დროს დასხდომა და წესრიგი (გვ. 17 — 18). მეცამეტე მუხლში სწერია: „*განმკეთ-უხუცესისკან მიღება ზემო დამაწერია*“ (5_{95—96}), ხოლო ზემოთ გამგეთ-უხუცესის შესახებ არაფერი სწერია, მაგრამ ეს იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ამის ზემოთ დედანს ხუთი ფურცელი აკლია. ნაკლებლოვეანებით აიხსნება აგრეთვე, რომ არ მართლდება შენიშვნა. „*ძმანი გარესჯელნი და თორმეტი უდაბნოთანი, ვითარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარსა სუფრისასა*“ (17_{381—382}). ქვემოთ კი ამათ შესახებ არაფერი არ სწერია.

ბევრი გაუგებრობა ტექსტისა სიტყვების და ფრაზების გამოშვებით აიხსნება, თუმცა ენა კარის გარიგებისა საზოგადოდ ლაკონიურია, ფრაზები მოკლედ მოკრილი, მაგრამ ყოვლად შეუძლებელია ამით ავხსნათ ისეთი მოვლენა, როგორც მეშვიდე მუხლში გვხვდება. აქ მთელს მუხლში შესმენილი არ არის. ჩვენ აზრით მიუფმატეთ საკითხავია, ესე იგი მოსაკითხავია, რადგანაც აშკარაა, რომ უმცროსს ხელისუფალს უფრო-სი ხელისუფალი უნდა მოეკითხა აღდგომა დღეს. ფრაზების გამოშვება ეტყობა კიდევ მეექვსე და მეშვიდე მუხლებში (იხ. გვ. 3, უკანასკნელი ორი შენიშვნა), აგრეთვე მე-17 მუხლში (გვ.

8, შენ. 2), მე-33 მუხლში (გვ. 17, შენ. 1) და სხვა ადგილებში. ზოგჯერ სიტყვები შეცდომით არის გამეორებული (იხ. გვ. 7, შენ. 2; გვ. 8, შენ. 1, ხოლო დამახინჯება სიტყვებისა და აქედან წარმომდგარი გაუგებრობა ფრაზებისა ჩვეულებრივია. ამიტომ ჩვენ საჭიროთ დავინახეთ შეძლებისამებრ ზოგიერთი ასეთი სიტყვები შეგვესწორებინა, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ჩვენ აღნიშნული გვაქვს სხოლიოში, თუ რა ფორმით იყო წარმოდგენილი სიტყვა დედანში. მოგვყავს აქ ნუსხა ზოგიერთ შესწორებათა:

აშვერილისა	აშვერილსა (6)
ტყვის მცველი	ტყის მცველი (10)
სახლისა	საკელოისა (59)
სამი სახელი	სამასი სახლი (93)
ვეზირთა	ვეზირია (100)
ზედა დამდგომელი	ზედამდგომელი (!05)
გარდაფაორონ	გარდაფაარონ (123)
მაფლთ	ჩაფლთ (139)
წერითა	სელითა (149)
საგაზროსა	საგაზიროსა (166)
არა	რა (166)
მაფისა	მეფისა (169)
მერამე	მერამეთ (191)
სამოშაოს	სამუშაოს (234)
დასწერეს	დასწერს (246)
ტოელთა	ტაოელთა (266)
უყალთოელი	იყალთოელი (263)
შარვან შალენნი	შარვან-შაჰენნი (267)
კაცი	ვიცი (271)
გაბლებითა	ტაბლებითა (273)
რაჲ იყო	არა იყო (291)
ბერებთა მეფე	ბერძენთა მეფე (317)
დარ	და არ (321)

მთი	პით (326)
კმის	კამს (466)

ზოგიერთი შემოკლებანი სიტყვებისა აღნიშნული გვაქვს აგრეთვე სხოლიებში. ციფირები სხოლიებისა მძიმემდის უჩვენებენ სტრიქონის რიცხვს. ხოლო მძიმეს შემდეგ, თუ შერამ დენე სიტყვაა სტრიქონისა მარცხნიდან დაწყებული.

ზოგიერთი შესწორება, რომელიც ჩვენ შემოგვაქვს სიტყვების თუ ასოების მიმატებით ფრჩხილებში, გამოწვეულია ტექსტის აზრის მსვლელობით და იმ წინააღმდეგობით, რომელიც შეუსწორებლად აშკარა ხდება. მოვიყვანთ ერთს მაგალითს. მე-20 მუხლის ბოლოს სწერია: „ზოგთა ვი[ე]თმე ასრე უწერია, ვითა ტრაპიზონელ[ნი] და შარვან-შანშე და სომეხთა მეფე რა მოვიდნენ, საჯდომი ერთი არის ოთხთავე“ (12₂₆₀—₂₆₂). შემდეგ ამისა ავტორი ეკამათება ავტორს ამ სიტყვებისა და არსენ იყალთოელის ლექსის მოყვანით ამტკიცებს, რომ დავით აღმაშენებელს (მეფის სახელი მოხსენებული არ არის, მაგრამ თავისთავად იგულისხმება) ნაქერმაგვეს თორმეტი მეფე დაუხხამს ერთად: „ესენი ჩაესხენ ნაწარმაგვეს და თორმეტი დასხდეს“ (12₂₆₇). და ამის შემდეგ ავტორს დასკვნა გამოჰყავს და კითხულობს, თუ დავითმა თორმეტი ჩასხა ერთად, ერთი საჯდომით, „ოთხნი რად ვერ დაეტეოდეს“-ო (12₂₆₈). აშკარაა, ეს კითხვა და პოლემიკა უსაფუძლო იქნებოდა, რომ იმ ზოგთა ვი[ე]თმეს ნაწერი ზემოთ სწორად იყოს მოყვანილი ჩვენს ტექსტში. ცხადია, ზოგთა ვი[ე]თმეს ნაწერში ყოფილა: საჯდომი ერთი არ არის ოთხთვეო, ან მსგავსი ამისა. ამიტომ ჩვენ აქ ფრჩხილებში მიუმატეთ არ. კიდევ უნდა აღვნიშნოთ ერთი სიტყვის შესწორება, რომელიც უამისოდ ჩვენთვის გაუგებარი რჩება. მე-34 მუხლი ნაწყვეტად არის მოღწეული. აქ რაღაც დიდი ცილობა ყოფილა ორ კათალიკოსთა შორის და ნახმარია ასეთი ფრაზა: „არ მოედის კათალიკოსსა, რომე არავი ქვეშეთ შექმოდესო:“ სიტყვა არავი ქარის სახელია ლიონატოსის და ლიფსის საშუალ მკროლის საბას განმარტებით, ანუ ჩრდილო-აღმოსავლეთის ქარია ჩუბინაშვილის განმარტებით, მაგრამ ამ

მნიშვნელობით ეს სიტყვა აქ ყოველად მიუღებელია, ამიტომ ჩვენ გვგონია, რომ აქ შეცდომაა და აწავი-ს მაგიერ უნდა ყოფილიყო აწავაქი, რომელიც მღვდელ-მთავრის, შესამოსელს ნიშნავს საბას განმარტებით და აზრით აქ უღდება. შეცდომის ჩადენა გადაშვრის მიერ აღვილად იხსნება, რადგანაც შემდეგი სიტყვა ასო ქ-ით იწყება. მრავალია სხვა შესწორებანიც, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს სიტყვების თუ ასოების მიმატებით. ყველა მიმატებული ასოები, რომელნიც ქარაგმის გახსნით არ არის გამოწვეული, ჩასმულია ფრჩხილებში. რასაკვირელია, მრავალი შესწორება, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს, საცილობელი და სადავოა, მაგრამ ეს პირველ ცდა არის ძრიელ გარყვნილად მოღწეულის ტექსტის შესწორებისა და სრული აღდგენა მისი მომავალზე დაპოკიდებული.

აზრის გაგება ჩვენი ძველისა ხშირად დამოკიდებულია იმაზედ, თუ როგორ დავსვამთ სასვენ ნიშნებს. ტექსტში არავითარი სისტემა არ არის დაცული გარდა იმისა, რომ ყოველი მუხლის დასასრულს უზის სამი წერტილი, იშვიათად ორი. ამას ჩვენ ვიცავთ. სხვა შექმნილებაში აქა იქ წერტილია ნახმარი, მაგრამ ხშირათ ერთი წინადადება მეორესაგან წერტილით არ არის გაყოფილი. ამიტომ ნიშნების დასმა დიდი საპასუხისგებო საქმეა. მოვიყვან ერთ მაგალითს. იქ სადაც ქყონდიდლის და ათაბაგის შესახებ არის ლაპარაკი (437.—441) ჩვენ ასე გვაქვს წარმოდგენილი:

„ჭეონდეღი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ღია. ჭეონდეღისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ[ს] მწიგნობართ უხუცესობა ჭეონდეღისა. გასულა ათაბაგი დიდი და საბატო და ძჳრად ოდესმე იქმნების. ჭეონდეღს ქვემით ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამირ-სპასაღარი დასხდეს“. მაგრამ შენახულის ტექსტის მიხედვით თითქო უფრო სამართლიანია ასე დაუსვავთ ნიშნები:

„ჭეონდეღი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ღია. ჭეონდეღისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ მწიგნობართ-უხუცესობა ჭეონდეღისა. გასულა ათაბაგი დიდი და საბატო, და ძჳრად ოდესმე იქმნების ჭეონდეღს ქვემით ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამირ-სპასაღარი დასხდეს“.

პირველი ვარიანტით ჟჷონდიდელი მწიგნობარიც არის და მწიგნობართ-უხეცესიც და მის ქვემოთ ჯღებიან დარბაზობის დროს ათაბაგი და ამირ-სპასალარი. მეორე ვარიანტით სულ ამის წინააღმდეგი აზრი გამოდის: ათაბაგობის შემოღების შემდეგ ჟჷონდიდელს შერჩენია მხოლოდ მწიგნობრობა და **არ მწიგნობართ-უხეცესობა** და ძვირად, იშვიათად, იქნებოდა, რომ ოდესმე ჟჷონდიდელს ქვემოთ ათაბაგი და ამირ-სპასალარი დამსხდარიყვენ. აქ გადაქრით თქმა, თუ რომელი ვარიანტია უფრო მისაღები, ძნელია, ვინაითგან ადვილი წარმოსადგენია, ჟჷონდიდლის როლი და პატივი შემეცირებული იყოს ათაბაგობის შემოღების. შემდეგ და განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც ჩვენი კ. გარიგება იწერებოდა. ძნელია აგრეთვე გადაქრით თქმა როგორ სჯობია ნიშნების დასმა: **მიზ[რ]ძანეს მე: „ვაწვეო“**, თუ **მიზრძანეს: „მე ვაწვევო“** (13₂₈₈).

სასულიერხო პიჩნი კარის გარიგებაში მოხსენებულნი და მო-
ძღვართ-მოძღვარი.

საეკლესიო და სასულიერო დაწესებულებათა შესახებ სრული ცნობები კ. გარიგებაში არ არის, ალბათ ნაკლოლოვანობის გამო. საეკლესიო და სასულიერო საქმეების გამგე კ. გარიგების მიხედვით არის ჟჷონდიდელი: **გელათისაგან კიდე საყდარნი და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და ჭაც საეკლესიონი დასნი არიან ყველა ჟჷონდიდლის და საწოლის მწიგნობრის საკელოისა[ა], ვკითხულობთ კ. გარიგებაში (4_{57—59})**. გელათი, როგორც სჩანს, სტავროპოგია არის, თავის საქმეებს თვით განაგებს და უმაშვალათ ექვემდებარება მეფეს. ასეთივე უფლება ჟჷონდა წინეთ მინიქებული დავით აღმაშენებელის მიერ შიომღვიმის მონასტერს, მაგრამ, ეტყობა, ჩვენი კ. გარიგების შედგენის დროს ეს უფლება მას აღარ შერჩენია. გარდა ჟჷონდიდელისა კ. გარიგებაში მოხსენებულნი არიან ორთავე კათალიკოსი, მცხეთისა და აბხაზეთისა, და ეპისკოპოსნი: ქუთათელი, ბედიელი, იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევაოი და გოლოგოთელი. უკანასკნელის მონასტერი, თუ ეს იერუსალიმის გოლოგოთა არ არის, უნდა მდებარეობდეს

სამცხე-საათაბაგოში. ვინაითგან ამ მხარის საეპისკოპოსო კათედრებთან არის მოხსენებული: „რა სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ ამიერით, იმხნელი, მაწყვერელი, ანხელი, მტბუგარი და გოლგოთელი“ (14₃₁₁—312). ერთი გოლგოთა ქართლშიაც იყო და სამთავისის სამწყსოს შეადგენდა, მაგრამ იქ ეპისკოპოსი არა მჯდარა და ყოვლად შეუძლებელია ის მონასტერი აქ იგულისხმე'ოდეს¹). ზემოაღნიშნულ ეფისკოპოსთა შორის ყველაზე დიდი პატივი აქუს იზნელს (14₃₁₄—315) და მისი სწორი პატივი აქეს ქუთათელს (14₃₂₆—327). აქედან ცხადია, რომ კარის გარიგების შედგენის დროს იშხანის კათედრას დიდი მნიშვნელობა ჰქონია, როგორც ტაოს ეპისკოპოსის საჯდომს. ამას ვერ ვხედავთ ჩვენ მეორე ძეგლში: „წესი და განგება კურთხევისსათვის შეთვის დროსა, თუ ვითარ დაქსხდენ მღუდელთ-მთაჳარნი სრუდიად საქართველასანი. ამ ძეგლში იზნელ ეპისკოპოსს ერთის ვარიანტის მიხედვით მე-10 ადგილი უჭირავს და მეორე ვარიანტით მე-11 და ორივე შემთხვევაში მაწყვერელზედ ბევრად დაბლათ დგას, ვინაითგან მაწყვერელს მე-5 ადგილი აქვს მინიჭებული²). აქედან დასკვნა შეიძლება გამოვიყვანოთ, რომ ხსენებული ძეგლი უფრო გვიან არის შედგენილი ვიდრე კ. გარიგება. ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ძეგლში მარტო აღმოსავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებია ჩამოთვლილი და ზემოქართლისა. დასავლეთ საქართველოდან მარტო კუანდიდელია მოხსენებული და მხოლოდ ერთს ვარიანტში აფხაზეთის კათალიკოსიც, არც ქუთათელს, არც ბედიელს, არც მოქველს, არც ცაიშელს და არც სხვა დასავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებს აქ ადგილი არა აქვთ. რას მოასწავებს ეს თუ არ იმას, რომ ეს ძეგლი საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფის შემდეგ არის შედგენილი და განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოსათვის. დიახ, ძეგლი „თუ ვითარ დაქსხდენ მღუდელთ-მთაჳარნი სრუდიად საქართველასანი“ ანუ აღსავლეთის „სამღუდელ-

1) თ. უორდანი, ქრ. II, გვ. 275.

² ექ. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი I, გვ. 78 და 84.

მთავროთა საუღართა“ უფრო გვიან არის შედგენილი, ვიდრე ჩვენი კარის გარიგება და შედგენილია მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოსთვის. ეს ძველი მეხუთმეტე საუკუნის აღრინდელი არ უნდა იყოს.

დიდი პატივი აქვს კ. გარიგებით მინიჭებული მოძღვართ-მოძღვარს. საბა ორბელიანის განმარტებით მოძღვართ-მოძღვარი უფროსი წინამძღვარია ეხლა მოძღვართ-მოძღვარს უწოდებენ მღვდელს, რომელიც სხვა მღვდელთა მოძღვარია და მათ ახსარებას ჩამოართმევს ხოლმე. ძველად მოძღვარი მასწავლებელს ერქვა. ასეთის მნიშვნელობით არის ეს სიტყვა ნაჭმარი სახარებაში, ასეთისავე მნიშვნელობით იხმარება კ. გარიგებაშიც, ასე რომ მოძღვართ-მოძღვარი ნიშნავს მასწავლებელთა მასწავლებელს, მეცნიერთა მეცნიერს. მას მოწაფეები ყავს ღ მოწაფეებითურთ მობძანდება სამეფო დარბაზს, როდესაც მიიწვევენ. კ. გარიგების მიხედვით მოძღვართ-მოძღვარი ბერია და ეპისკოპოსის ხარისხიც უნდა ჰქონდეს. ის ყოველთვის პირველად იხსენიება ოთხ წარჩინებულ და დიდ ხარისხოვან მონაზონთა შორის. ეს ოთხი მონაზონი არის: მოძღვართ-მოძღვარი, კყონდიდელი და კათალიკოზნი ქართლისა და აბხაზეთისა (12₂₇₆ — 277, 13₂₈₉ — 290). მოძღვართ-მოძღვარს უფრო მეტი პატივი აქვს ვიდრე სხვა ეპისკოპოსებს, მეტი პატივი აქვს ვიდრე ქართლისა და აბხაზეთისა კათალიკოსებს. პატივი მისი სწორია კყონდიდლის პატივისა, მაგრამ ზოგჯერ ამასაც მეტობს. მეფე მას ეპყრობა განსაკუთრებულის ყურადღებით ღ განსაკუთრებულის პატივის მინიჭებით. როდესაც მოძღვართ-მოძღვარს დარბაზს მიაწვევენ, მას უნდა აახლონ დარბაზის ერნი, ესე იგი კარის კაცნი, დიდებულნი, და გაუგზავნონ ერთი ჯორა ღ სამი ცხენი თვით მოძღვართ-მოძღვრისათვის ღ ორი მისთა მოწაფეთათვის. კარისგ არიგებაში ასე სწერია: მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზს აწვიონ, და შინაური დარბაზის ერი უნდა და ერთი ჯორა და სამი ცხენი მოძღვართ-მოძღვრისათვის და ორნი მისთა მოწაფეთათვის (12₂₇₉ — 281). კარის გარიგებაში, სადაც სამი წარჩინებული ხარისხის ბერია ნახსენები, ესე იგი კყონდიდელი, ქართლისა კათალიკოსი და აბხაზეთის კათალიკოსი, პირვე-

ლი ადგილი ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარს უჭირავს, პირველად ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარია მოხსენებული. მაგალითად კარის გარიგებაში ვკითხულობთ: შწდუ ჩუენთა და ბაზით ათქს ოთხთავე, მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭუთინიდეღსა და სამთა ვეზირთა, ათბაგსა, ამირ-სმასლარსა და მანდატურთა-უხუტესსა (12₂₇₆—278). მეფე უფრო პატივით იღებს მოძღვართ-მოძღვარს, ვიდრე ჰყონდიდელს, კათოლიკოსებს და სამს პირველ ხარისხოვან ვეზირებს. მოძღვართ-მოძღვარს მეფე ნოხის პირს მოეგებება ხოლმე, ხოლო სხვებისთვის ნოხსა ზედა მესამედს წამოიარს (13₂₉₁—301). უცხოელ მეფეთათვის ერთი საჯდომი წინანდელ კარის გარიგებაში მოძღვართ-მოძღვარისა და აბხაზეთისა კათოლიკოზისა ქვეშეთ წერებულა. აქ ვკითხულობთ:

ამ ოთხთაგან (ტრაპიზონელი, შარვან-შაჰე, სომეხთა მეფე და ერთი კიდევ სხვა) ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ მოძღვრისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭუთინდეღისა ზემთ (12₂₆₉ - 271).

ეხლა ვიკითხოთ ვინ არის ეს მოძღვართ-მოძღვარი, სად ცხოვრობს და მოღვაწეობს ის? ქართულ წყაროებში არა ერთხელ იხსენიება მოძღვართ მოძღვარი, მაგრამ უძველესი საბუთები უმეტესად გელათის მონასტერს ეხებიან ან რაიმე დამოკიდებულება აქვთ მასთან. ნუ ვინ იფიქრებს, რომ მოძღვართ-მოძღვარი ჩვეულებრივი წინამძღვარი იყოს გელათის მონასტრისა. არა ერთ და იმავე გუჯარში წინამძღვარი ცალკეა მოხსენებული და მოძღვართ-მოძღვარი ცალკე. ერთს გელათის სიგელში დავით ნარინის დროისა (1267—1288) სწერია: „არცა ვისგან რა ეწინებოდეს, არცა მოძღვართ-მოძღვართა და წინამძღვართაგან და ძმათაგან“¹⁾. იმავე დროის და მონასტრის მეორე სიგელში სწეა: „და მოწმობითა დიდისა მოძღვართ-მოძღვართისა დავითის შვირველისა ანტონასითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღვრისა, ზატონთა შვირველისა იოანესითა და სხვა“. . და შემდეგ იქვე; „...გარდაიხდიდეს ადაჰს.... და მერმე ტრაპეზს მო-

1) თ ვ ო რ დ ა ნ ი ა, ქ რ. II, გვ. 159.

ძღუართ-მოდღუარსა, წინამძღუარსა, ღვეანოზსა და ყოველთა ძმათა კეთილად ნუგეშინისცემითა და განსუჭნებითა¹⁾. დაეით მეფის სიგელში მე-XIV საუკუნისა მოხსენებულთა გელათის მოძღვართა-მოძღვარი საბა (საქ. სიძ. II, გვ. 35), გელათისავე გუჯარში 1495 წ. ვკითხულობთ: „...წინამძღურის კელით გარდაიკლებოდეს (აღაზი)... ძმანიცა სრულად შეიურებოდენ და ექუსი მდღელი და მოძღუართ-მოძღვარი ჟამსა გვიწირვიდენ...²⁾. გელათისავე სიგელში 1502 წ. სწერია: მოვიდეს წინაშე ჩუენსა დადისა მონასტრისა მოძღუართ-მოძღვარი... ილარიონ... მტკეცით ჩუენის სულის მოძღუარსა და მოძღუართა-მოძღუარსა ილარიონს (იქვე, გვ. 327). კიდევ სხვა გუჯარში სწერია: მივაბარეთ სასოსა ჩუენსა მოძღუართ-მოძღუარსა ილარიონს ჩუენისა სულისა სადაზოდ . თოხა თეთრსა მოძღუართ-მოძღუარსა შიართმეფედენ (იქვე, გვ. 431). იგივე მოძღუართ-მოძღვარი ილარიონ მოხსენებულთა სამს გელათის სიგელში 1519 წ. (იქვე, გვ. 343). ერთს 1527 წ. გელათის სიგელში სწერია: „თქვენ, აბხაზეთისა კათალიკოზო მალაქია და ქართლისა კათალიკოზო ბასილიოს და დიდისა სუდრისა მოძღუართ-მოძღვარო მანასე და წინამძღუარო მაკრე, ასე დაუშტკიცეთ“ (იქვე, გვ. 370). ცხად ა, მოძღვართ-მოძღვარი გელათში ცხოვრობს, მაგრამ ჩვეულებრივი წინამძღვარი არ არის გელათისა. ის როგორც მოვიხსენიეთ ეპისკოპოსია.

გელათში საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ ჩვენს ლიტერატურაში შემცდარი აზრია დამყარებული, ვითომც გელათი საეპისკოპოსოდ პირველად იმერეთის მეფეს ბაგრატ III ბრძანებით დაეარსებინოს მალაქია კათალიკოზ-პატრიარქს. და პირველ ეპისკოპოზად გელათისა დაესვას მელქისედეკ საყვარელიძე. ეს აზრი დამყარებულია მალაქიას გუჯარზედ 1519 წლისა, მაგრამ გუჯარის შინაარსიდან ჩანს, რომ მალაქიას აღუდგენია გაუქმებული საეპისკოპოსო და არა ახლად დაუწესებია. გუჯარში სწერია: პირველად სხუათა ეპისკოპოსოსაგან უქიტესი იყო და აწცა ისივე პირველი საწირავი განუჩინეთ... ან კიდევ ასეთი ფრაზა: და გაუჩინეთ (მელქისედეკ საყვარელიძეს) პატრივი და საჯდომი

¹⁾ Ibid. გვ. 161.

²⁾ Ibid. გვ. 311.

გითარ ზატრიაქთა და მეფეთაგან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერილ არს (ჯორდანია, ქრ. II, გვ. 343). მაშასადამე გელათში ეპისკოპოსის კათედრა ძველთაგანვე ყოფილა და მისი პატივი და სამწყსოს საძღვრები პატრიაქთა და და მეფეთაგან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერებულა. დიახ, კ. გარიგების მოძღვართ-მოძღვარი ეპისკოპოსია, ის გელათში ზის, ის მასწავლებელთა მასწავლებელია, ის მეცნიერთა მეცნიერია, მას მოწაფეები ჰყავს რას ნიშნავს ეს თუ არ იმას, რომ გელათში უმაღლესი სასწავლებელია, იქ აკადემია და ამ აკადემიის ხელმძღვანელი, უფროსი, ანუ ეხლანდელის ტერმინოლოგიით რექტორი გელათის ეპისკოპოსია, რომელსაც მოძღუართ-მოძღურის ხარისხი აქვს. ის უსათუოდ ყველაზე უფროსია გელათში, ის უფროსი წინამძღვარია, მას ემორჩილება ჩვეულებრივი წინამძღვარი და მთელი კრებული. ყოველგან, სადაც გელათის კრებულზე ლაპარაკია, პირველად მოძღვართ-მოძღვარი იხსენიება.

ჩვენში გავრცელებულის აზრით უმაღლესი სასწავლებელი აკადემია საქართველოში მარტო კახეთში იყო, იყალთოს მონასტერში. შეიძლება იყალთოს მონასტერში იყო აკადემია, მაგრამ უპირველეს ყოვლისა უმაღლესი სასწავლებელი გელათში უნდა ყოფილიყო, ტყვილად კი არ სწერს დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი გელათის შესახებ: „აწ წინამდებარე არს უოფლისა აღმოსავლეთისა მეორედ იეღესაქემად, სასწაულად უოფლისა კეთილისა, მოძღურად სწავლელებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსა, სადთათა შინა წესად-კანონად, უოფლისა საეკლესიოსა შუენიერებისად“ (მარიამ დედოფლის ვარ., გვ. 295). მაშასადამე გელათი ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებელის დროს ცენტრი ყოფილა განათლება-სა საქართველოში, იგი დაარსებული იყო მოძღურად სწავლელებისა, სხუად ანუ მეორედ ათინად ქართველთათვის. დავით აღმაშენებელის მეხოტბეც, აზიტომ უწოდებს მას ელადს: „გნატრი ელადსა, თვით მას გელათსა, სად რომ დაჭკრდალგენ წმადთ სხუელთა“¹⁾). როგორც პირველ ხარისხიან მე-

1) Прото Марръ. Древне грузыньские одописаны, გვ. 24 და 105, 4.

ცნიერს მოძღვართ-მოძღვარს რასაკვირველია დიდი პატივი უნდა ქონოდა და აქვე კიდევ ჩვენს კარის გარიგებაში, და ეს იმისი თვალსაჩინო მაჩვენებელია, თუ როგორ აფასებდნენ ცოდნას და სწავლა-მეცნიერებას ძველად საქართველოში.

მოძღვართ-მოძღვარი ერთი კი არ იყო საქართველოში. თვით კ. გარიგებაში მოხსენებულია როგორც მოძღვართ-მოძღვარი ისე მოძღვართ-მოძღვარნი, მაგრამ უმთავრესად კ. გარიგების ავტორს სახეში გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ჰყავს, რომელიც იმავე, დროს გელათის ეპისკოპოსიც უნდა იყოს და მაშასადამე უფროსი წინამძღვარი გელათისა. შემდეგ დროში მოძღვართ-მოძღვრებათ მღვდელნიც იხსენიებიან და უბრალო ბერნიც და მოძღვართ-მოძღვარი ჩნდება არა მარტო გელათში, არამედ სხვა ნაწილებში საქართველოსა. საქართველოს დანაწილების შემდეგ, ყოველ სამეფოს თუ სამთავროს თავის მოძღვართ-მოძღვარი უნდა ყოლოდა. ნასწავლი სამღვდელო პირი, უფროსი წინამძღვარი მონასტრისა, რომელსაც სკოლა ჰქონდა, ალბათ მოძღვართ-მოძღვართ იწოდებოდა. ერთ ულუმბის ტაძრის სიგელი მე-XV საუკუნის დასაწყისისა იხსენიებს მოძღვართ-მოძღვარს: აილას (ულუმბისა მამათ-მთავარმა) სჯულო და სხუცო და დრამა, ორი წილი მოძღვართ-მოძღვარსა, მესამედი კათალიკოზსა შობაროს. იქვე კიდევ: და ნიშანი მოძღვართ-მოძღვარისა არის (ეორდანი, ქრ. II, გვ. 212—213). ვატიკანის წიგნთ საცავის ტყავზედ დაწერილის სურათებიანი სახარების ერთ არა ტექსტის ხელით მინაწერში მოხსენებულია „პატის მონასტრის მოძღვართ-მოძღვარი გიორგი“. აქ ვკითხულობთ: „შე უოველთა ტომთაგან უნარჩუვესმან მღუღელმან და სწუჯალთებლმან პატისა მონასტრისა მოძღვართ-მოძღვართა წოდებულმან გიორგი მოვიგე ჩემითა აღაღითა სსსეიღლითა წმიდაჲ კსე... ოთხთავი“ (ამ მინაწერის ფოტოგრაფიული სურათი მაქვს ხელში). მეორე ამგვარივე ხელით მინაწერში მოხსენებულია ჩვენის აზრით კახთა მეფე ალექსანდრე, მაშასადამე მინაწერი მე-XVI საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. შესანიშნავი სწავლული და მოღვაწე მე-XVII საუკუნისა ნიკიფორე ჩოლაყაშვილი კა-

ხეთში მოძღვართ-მოძღვარი იყო (იხილეთ ტიმოთეს მოგზაურობა, გვ. 155).

მნიშვნელობა კარის გარიგებისა საქართველოს ისტორიის და სამართლისათვის

ამ ოცდა ათის წლის განმავლობაში აუარებელი ძეგლები და ისტორიული საბუთები აღმოჩნდა და გამოქვეყნდა, რომელთა მეოხებით ქვაკუთხედი ჩაეყარა ჩვენი ისტორიის შესწავლას, მაგრამ ჯერ არ აღმოჩენილა ძეგლი, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების, სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრების და შინაგანი ორგანიზაციის შესასწავლად ასეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს, როგორც კელმწიფის კარის გარიგებას აქვს. თქმა არ უნდა, მრავალ სხვა ძეგლებში და ისტორიულ საბუთებში არის გაპნეული ცნობები ზემო აღნიშნულ საგნების შესახებ, მაგრამ ასე მთლიანად დალაგებული და ასე დაწვრილებით გაშუქებული სახელმწიფო წესწყობილების სურათი, როგორსაც კელმწიფის კარის გარიგება გვაძლევს, არც ერთს ძეგლში და საბუთში არ მოგვეპოება უნდა გამოვტყდეთ, ჩვენ არც მოველოდით ასეთი ძეგლის აღმოჩენას ჩვენს ძველს მწერლობაში. ასეთი ძეგლი იშვიათია თვით უაღრეს კულტუროსან დიდ ხალხების და სახელმწიფოთა ისტორიაშიც. რომ ეს ძეგლი მთლიანად შენახულიყო, ჩვენ სრული სურათი გვექნებოდა საქართველოს სახელმწიფოს წესწყობილებისა და ყოფა-ცხოვრებისა. მაგრამ რამაც ჩვენამდის მოაღწია, ისიც ფასდაუღებელია და ისიც საკმაოდ გვიშუქებს მრავალ მხარეს საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულს და მეთოთხმეტეს დასაწყისში. ეს წესწყობილება, რასაკვირველია, თანდათანობით გამომუშავებულია საუკუნეთა განმავლობაში, დაახლოებით მეთაედან მეთოთხმეტე საუკუნემდის, მას თავის ევოლიუცია აქვს და ნიშანია საქართველოს რთული კულტურული ცხოვრებისა და განვითარებისა.

კარის გარიგება უმთავრესი წყაროა ჩვენი სამართლის შესასწავლად, ვინაიდან გვამცნევს, რა და რა დაწესებულებანი არსებობდა საქართველოში, ვინ უდგა სათავეში თვითეულს და-

წესებულებას, რომელნი ხელისუფალნი ანუ მოხელენი მსახურობდენ დაწესებულებაში და რა უფლება და მოვალეობა ჰქონდა დაკისრებული თვითეულს მათგანს. თუ ყოველთვის სრული სურათი არა გვაქვს თითოეულის დარგის შესახებ, ამის მიზეზია ნაკლოვლოვანობა ტექსტისა. ამას გარდა კ. გარიგება გვიხატავს სურათს თვით ხელმწიფის კარისა ანუ დარბაზისა და იმ რთულის ეტიკეტისა და ცერემონიებისა, რომელიც არსებობდა კელმწიფის კარზე, თითოეულს კელმწიფის ფეხის გადადგმაზედ, და რომელიც მოგვაგონებს ლიუდოვიკო მეოთხემეტის კარის ეტიკეტს. ასეთ დარგს ეკუთვნის შეკაზმვა მეფისა (მუხლი მე-35), წესრიგი პურობისა (მუხლი 31—33), წესრიგი დარბაზობისა (მუხლი 20—29), წესრიგი ახალი წლისა (მუხლი 1—2), წესრიგი განცხადებისა ანუ ნათლისღებისა (მუხლი 3); წესრიგი აღვებისა ანუ აღდგომისა (მუხლი 6) და სხვა.

მეფე განაგებს სახელმწიფოს ვეზირთა შემწეობით, რომელიც პირველ ხარისხოვანი კელისუფალნი არიან სამეფოისა და უდრიან ეხლანდელ მინისტრებს. სულ ექვსი ვეზირია: ჯუონდიდელი, ათაბაგი, ამირ-სპასალარი, მანდატურთ-უხუცესი, მექურქლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, ამათში ჯუონდიდელი პირველი ვეზირია, ერთგვარი პრემიერია, უმისოდ არც ერთი სახელმწიფო საქმე არ გადაწყდება, ანუ როგორც კი გარიგებაშია ნათქვამი უველა საურაფა უმისოდ არ იქნებას (4_{61—62}). დანარჩენები ორ ჯგუფათ იყოფიან, ერთი არის სამთა ვეზირთა ჯგუფი: ათაბაგი, ამირ-სპასალარი და მანდატურთ-უხუცესი (12_{277—278}), მეორე ორთა ვეზირთა ჯგუფი: მექურქლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, (14_{307—310}). პირველ ჯგუფს მეტი პატივი აქვს დარბაზობის და პურობის დროს, ისე კი, როგორც ეტყობა, თანასწორნი არიან ყველა ვეზირები. ექვს ვეზირთა შორის ოთხი ძველი ვეზირია; ორი (ათაბაგი და მსახურთ-უხუცესი) ახალი. ათაბაგობა დაარსდა თამარ მეფის უკანასკნელ წელს, ხოლო მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მეფემ გახადა ვეზირად. მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეები წყდება ვეზირთა ბჭობაზედ მეფის თავმჯდომარეობით. ამ ბჭობას ვეზირ-

რობა ჰქვია და მისი სხდომა განსაკუთრებულის წესით და ცერემონიით ხდება ხოლმე (მუხლი 36—38). ვეზირთა ბქობაში ამირ-სპასალარის თანაშემწე ამილახორიც იღებს მონაწილეობას, მაგრამ მხოლოდ სათათბირო ხმით (იხ. მუხლი მე-37). თითოეულს ვეზირის საკელოს სამართველოდ მთელი შტატია მოხელეთა, რომელთა სახელები ზოგი ცნობილი იყო სხვა წყაროებიდან, ხოლო ზოგი მარტო კ. გარიგებაში გვხვდება. ამ ეამად ჩვენ საჭიროდ აღარ ვრაცხთ სათითაოდ ჩამოვთვალათ და აღვნიშნათ უფლება-მოვალეობა თითოეულის მოხელისა. წინეთ კი, როდესაც ეს ძეგლი ვიპოვნეთ, ჩვენ ორი მოხსენება წავიკითხეთ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების სხდომაზედ და იქ აღვნიშნეთ დაწვრილებით უფლება-მოვალეობანი და ფუნქციები თითოეულის მოხელისა, როგორც კარის გარიგების ისე სხვა წყაროების მიხედვით. კარის გარიგება უნდა დაბეჭდილიყო პეტროგრადის აკადემიის გამოცემათა სერიაში რუსულის თარგმანითურთ. ტექსტი უკვე აწყობილი იყო. ამ დროს ჩვენი ისტორიკოსი პროფესორი ივ. ჯავახიშვილი შეუდგა ქართული სამართლის ისტორიის გამოცემას და მისი თხოვნით ნება დავრთე ესარგებლა აკადემიის მიერ აწყობილის ტექსტით კ. გარიგებისა. ეხლა ივ. ჯავახიშვილის შრომა უკვე გამოსულია (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 1. ქუთაისი. 1919) და ამ გამოკვლევაში საკითხისაქართველოს სახელმწიფოს ხელისუფალთა უფლება-მოვალეობისა უფრო დაწვრილებით და კარგათ არის გაშუქებული, ვიდრე ჩვენს მოხსენებებში იყო, და ამიტომ ეხლა მისი აქ მოყვანა უმეტეს შემთხვევაში განმეორება იქნებოდა იმისი, რაც უკვე გამოქვეყნებული და გაშუქებულია. რაღა თქმა უნდა, ერთ უმთავრეს წყაროთ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევისა ჩვენი კ. გარიგება გახდა. პეტროგრადის აკადემიასთან ჩვენი კავშირი რევოლიუციის შემდეგ შესწყდა და რომ ასეთი ძეგლის გამოქვეყნება, უმისოდაც ძლიერ დაგვიანებული, კიდევ დიდი ხნით აღარ გადაგვედვა, ჩვენ საჭიროდ დავინახეთ აქ ტფილისში გამოგვეცა. რიგი სტრიქონე-

ბისა და ფორმა გამოცემისა ისეთივე დაეტოვეთ, როგორც აკადემიის მიერ აწყობილ ტექსტში იყო, და ამიტომ ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენები გვერდები და სტრიქონები კ. გარიგებისა ამ გამოცემასაც უდგება, მხოლოდ საჭიროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ პეტროგრადში აწყობილი ტექსტი უკანასკნელად ჩემ მიერ შესწორებული არ ყოფილა და ის შესწორებანი, რომელნიც ჩვენ ბოლოს შევიტანეთ, ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენებ სტრიქონებში ვეღარ მოხვდენ. მაგრამ ასეთი შემთხვევა ბევრი არ არის.

კელმწიფის კარის გარიგების მიშვენელობა ზემო თქმულით არ ამოიწურება. ეს ძველი მრავალ საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს, ისტორიულს და ლიტერატურულს. ამ ძველიდან ვტყობილობთ მაგალითად, რომ ტბეთის ეპისკოპოსი იმავე დროს შავშეთის ერისთავიც ყოფილა (15₃₃₁), ამ ძველიდან ვტყობილობთ, რომელ სახელმწიფოთა მეფენი ესტუმრა დავით აღმაშენებელს ნაქარბაგევს (12_{285—287}), ძველი ჩვენ გვამცნევს, თუ როგორ ხდებოდა ძველათ საქართველოში სიგლის მიცემა, რას იხდიდა სიგლის მიმღები და კიდევ უფრო საინტერესოა ცნობა, თუ როგორ იბეჭდებოდა სიგელი. მხოლოდ კ. გარიგებამ შეგვინახა ცნობა, რომ ჩვენშიაც როგორც ბიზანტიაში და რუსეთში, ბეჭედი ტყვიისა ყოფილა (ბიზანტიაში ოქროსაც იყო, ხრისოულები) და ამგვარი ბეჭედი რასაკვირველია ჩამოკიდებული ყოფილა ზონარით სიგელზედ (6_{103—108}). ზონარის გასაყრელი ნაშთები ძველ ტყავის სიგლებზე დღესაც მოჩინან, მაგრამ თვით ბეჭედი ერთიც არ შენახულა ჩვენს დრომდის, ყოველ შემთხვევაში ჯერ არ აღმოჩენილა. ჩვეულებრივი ლითონის ბეჭედი, ზედ ამოკრილი სახელით პატრონისა, ცნობილია ჩვენში მხოლოდ მე—XV საუკუნეიდან. ასეთ ბეჭედს ვხედავთ ჩვენ მაგალითად აღექსანდრე მეფის სიგელზედ 1479 წ. (იხ. საეკლესიო მუზეუმის სიგელი № 6). ამას გარდა კ. გარიგებიდან ვტყობილობთ, რომ არსენ იყალთოელს დაუწერია ეპიტაფიის სახით დავით აღმაშენებელის შესახებ ოთხ-ტაეპოვანი ლექსი. ეს ლექსი, ვგონებ, პირველიად დავით ჩუბინაშვილ-

მა გამოაქვეყნა თავის ქრისტომატიაში, როგორც სახალხო პოეზიის ნაშთი მესხეთში გაგონილი (ჩუბინაშვილ-ის ქრისტომატია, ნაწილი მეორე, გვ. 212). ზოგიერთები ამ ლექსს თამარ მეფის ეპიტაფიით ხალოდენ (თ. უორდანი.ქრ. II, გვ. 52'. ლექსმა ამ სახით მოაღწია ჩვენამდის:

როს ნაჭარმაგევს მეფენი შვიდნი მე ჰურად დამესხნეს,
თურქნი, სპარსნი და არაბნი საშხლდვართა გარე გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,
აწე ამათსა მომქმედსა გულზედან ხელნი დამესხნეს.

კარის გარიგება გვამცნევს, რომ ლექსი ეკუთვნის არსენ იყალთოელს და ჩვენ ნება გვაქვს და საბუთი ამის მიხედვით ვიფიქროთ, რომ მრავალი დაკარგული ივტორების ნაწარმოები უნდა ჰქონდეს ჩვენ ხალხურ პოეზიას ნაწყვეტათ შენახული. ამასთანავე კ. გარიგებას თვალსაჩინო შესწორებაც შეაქვს ამ ლექსის პირველ ტაქში, იქვეს ლექსი ამ სახით არის მოყვანილი (12₂₆₄):

ვვინ ნაჭარმაგევს მეფენი თორმეტნი ჰურად ჩაესხნეს.

შეიძლება უკანასკნელი სიტყვა აქაც არ იყოს სისწორით გადმოცემული ტექსტის გარყვნილობის გამო, მაგრამ ერთი კი უეკველია, რომ შეიდის მაგიერ თორმეტი ყოფილა, ვინაითგან ავტორს კ. გარიგებისა ჩამოთვლილი ყავს მეფეები და ქვემოთ დასძენს, თორმეტი დასხდეს-ო (12₂₆₄). ასეთი უცხო ცნობები კ. გარიგებაში არა ერთია.

ასეთია მნიშვნელობა კარის გარიგებისა და ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კარის გარიგების აღმოჩენა უცეიმი ჩვენი ისტორიისთვის და კადევ უფრო დიდი ზეიმი იქნება, როდესაც მისი სრული ტექსტა აღმოჩდება.

ექ. თაყაიშვილი

კულწიფის კარის გარეგება

უცხოური სიტყვების სია.

1.

24 მსახურთ-უხუცეს[ს]ა საღაროთ-მოღარეთ-უხუცესი მოართომს და მოუყენს. მსახურთ-უხუცესი მას ეთაყუანებინს. მას წელიწდის თავს დღეს მეფე არავის[გან] შე[ი]მოსს ამისგან კიდე, რომე მონადირეთ-უხუცესი უვლით უბარჩით შეიმოსებინს, საკელ-მოკლით, ტუაგინითა მოყვინთუსლითა, არა დია ჰრტუელად, თავსა და საუელოსა კარ- 5 გისა უზნობისა და მადლად აშკერაღსა, მწლოდ შეკერულსა¹⁾ ქუდსა დაარქვამს. საღვინეთ წინ ქვე დასმენ მადლა სკამითა, ტაბლას წინ დაუდგენ და ველურის ტახის თავს მოხარშულს წინ დაუდგენ. ამას წინათ, საღვინეთაკე, იმის კერძს, შორს, ადრე შეკრავალთ-უხუცესი და ტუისმცველ[ნ]ი დასხდებიან. და მეხელადეთ-უხუცეს[ნ]ი დგანან. აღთ- 10 ვადგენ მათცა, და დასხდებიან მასვე ადგილსა, საცა დგებიან, და მონადირეთაცა:.

2.

25 აქითგან წლის თავით თევდორობამდას მონადირეთ-უხუცესი მწვადს მიიხვამს. უკანისდა მიდგების, იეთხავს: «ხვალ სით ჰველევენ?» უბრძანებს მეფე, სითაც უბრძანების, ჭიქას უბოძებს, და მწვადს შეს- 15

სათაური 2 კმწიფის. 2,5 მწ. 4,7 ტუვანითა. 6,5 აშკერილისა 8,9 აშწ. 10,1 ტუვის მცველი. 11,5 მწვე. 13,8 თწიო.

1) წინედ ყოფილა: შეკერულია.

ტამს და შესვლის ღვინოსა, და მუნ[ვ]ე წავა და დაჯდების თავის აღ-
გილსა

3.

აწ გაცნობება ვსთქვათ დიდი დღესასწაული. და წესი არის, რომე
 მეფე სადაც იყოს, რაც სული კაცი არის ქრისტიანი, უოკელივე
 20 წავა დიდი დროშა ააბან და მუნობათენი წინათ, და დროშა განსაღმცა
 წინა ამ.რთული, და მერმე ჯვარის-მტურთველი შემოსილი და ძელი
 ცხოვრებისა კელთა. და წვალი აკურთხონ. ეგრევე წამოვიდნენ ეკლე-
 სიას. მივა მეფე და მუნობათენი აღარა სცემენ ნობასსა და დროშა
 ეკლესიის კარსა დგას. რა მეფე ეკლესიით გამოყიდეს, დროშია წავა
 25 და მუნეკე კარის შესავ[ა]დს ქ[კ]ეშე დადგების. დარბაზობა, ვითარცა
 მეფეს ეზრინოს, დიდის წესითა, და თუ უმცროსითა, ვითარცა 26
 წესი იყოს, იქნას:.

4.

ეს წესითი დამაკლდა: კმალი ამილახორსა არტეია დარბაზობასა
 ზედა, სადა ძელი ცხოვრებისა ასკენია, მარა ერთითა ტერფითა უკა-
 30 ნარე დგას. რა მისისა დაჯდომისა უამი მოფიდეს, კმალი კარგს შეაბ-
 ჯრეს მისცეს, და იგი მუარს ჩამრიკიდებს. და ერთსა სეფესა ჯაჭვი
 აცვია უთეთრესი, ზურგით დგანან:.

5.

გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თავით ვერცხლისა შეუქნია სა-
 ლამასურის¹⁾ სახესა ზედა და მას ჩაიდმიდენ. ამილახორი თვის ადგილს
 35 დაჯდების. და რა ჯვარის-მტურთველმან ძელი ცხოვრებისა წასვე-
 ნოს, იგივე დგას და მაშინღა მისცემს—რათა ტაბაკი დადგან სეფე:.

16,1 შესწავას.	19,5 ს'ლი.	19,6 ე'ცი.	19,8 ქე'ანი.	19,9
უ'ვე.	21,5 ჯ'ის.	22,2 ე'ლოთა.	25,3 კ'რის.	25,8 გ'ა.
გ'და.	29,4 ცხ'რხისა.	33,1 გ'ი.	35,7 ცხ'რ'ხისა.	36,7 რა. 36,9 დადგ'ნ.

1) ეს სიტყვა ტექსტის ხელით განმეორებულია აშიახედ: ს'ლამასური.

6.

ადგებისა საკითხავი — ჯვარის-მტვრთველისა და ხეცისა-ეხეცისისა[ა], მწიგნობარსა—ვინცა კარგი მკითხველი იყოს სხვანი. ჭკონდიდელი¹⁾ — შეფესა და საწაღის მწიგნობარი*) ზარდახნის²⁾ მწიგნობარსა:.

40

7.

27 ადგებისა ამირ-სმასალარი [საკითხავი] ამილახორისა; ამილახორი მებაჯრეთ-უხუცესისა; მებაჯრეთ-უხუცესი — მესაწოლეთ-უხუცესისა; მანდატურთა³⁾-უხუცესი — ამირჯიბთ[ა]; ამირჯიბი — მესტუმრისა და მერიგისა; მესტუმრეთ-უხუცესი — სასტუმრეთ ნაცვალ[ი]სა. სასტუმრეთ-ნაცვალ — მუქიფის[ა]; მსახურთ-უხუცესი — მესაწოლეთ-უხუცესისა; მე- 45 საწოლეთ-უხუცესი — მოლარეთ-უხუცესისა; მოლარეთ-უხუცესი — სალართო მოლარეებ[ი]სა. ზირის-მელვინე**), მელვინეთ-უხუცესი — სადვინის მუქაფის[ა]; განმეტეთ-უხუცესი — საგანმეტეთა მუქაფის[ა]; საგანმეტეთ-უხუცესი — მეჯამეთ-უხუცესისა; მეჯამეთ-უხუცესი — სარემოს ნაცვლისა:.

8.

ჭყონდიელი ორშაბას დღეს სააჯო კარსა შიგან დაჯდების. 50 თბოლთა და ქვრავთა და მიმძღვრებულთა მოჩუვართა განიკითხავს. და უთველი საწოლის მწიგნობარი გვერდს უზის. და ზარდახნის⁴⁾ მწიგნობარს გაგზავნის და მისის ზირით მოახსენებს, რაც ვის რა სჭირს. და რასაც მისის ზირით ვერ დაიურვებს, ადგების და რა ჟამსცა ჟამი იყოს, სჯო მივა და მაშინ იურვის, რაც ვის უსამართლო სჭირს. 55 არ მოეშვების, რომ არ დაიურვოს:.

37,1 ადგ.ზსა. 43,5 მესტუმრესა. 44,1 მერიგესა. 54,1 რუსცა. 55,7 იურვს.

1) სხვა ყველა შემთხვევაში ეს სიტყვა ნახმარია ამ სახით: ჭყონდიელი.

2) აშიახედ ტექსტის ხელით: ზარდახნის. 3) აშიახედ: მნდატური.

4) აშიახედ: ზარდახნი.

*) აქ უნდა აკლდეს სიტყვები, ვინაიდან საწოლის მწიგნობარი მაღლა იდგა ზარდახნის მწიგნობარზე და ამიტომ მისი მკითხველი ვერ იქნებოდა. **) აქაც უნდა აკლდეს ტექსტს.

9.

გელათისაგან კიდე საუღარ[ნი] და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და რაც საეკლესიოანი დასნი არიან ეგელა ჭეონდლის და საწოლის მწიგნობრის საეკლესიო[ა]. ჭეონდელსა ზედამდგომელი მეჭურჭლე მართებს და ეჯიბი, სხვა ღარბათი მართებს. საჭურჭლესაც შევა და, ვითა მამა არს მეფისა, აგრე ეგელა საურავი უმისოდ არ იქნების. საწოლის მწიგნობარსა ზედამდგომელი მეჭურჭლე მართებს. ხუთი ფურცელი ქალაქი ეგელათა დღეთა ჭეონდელსა, სამი ფურცელი საწოლი[ს] მწიგნობარსა, ორი ფურცელი ზარდახანის მწიგნობარსა და თვით ფურცელი სხვათ[ა] მწიგნობართა. რაჲ ეს დაწერონ და მეჭურჭლეს ჩახვთ ეგელსა. . . (აქ აკლია ხუთი ფურცელი).

10

. . . ანგარიშს აიღებს. არცა რა შეეც[ოდე] ბინოს¹⁾. ერთ ხაბაზს 29 მ: შინც გაზარსვა[დ¹⁾] გამართავს. და ზოგი გაზარსვად დაუწერია შეუცოდებელისადა, მაგრამე თუ არ შეუცოდებია, ცემა რად არ ეყოფის? თუ არ, ნაზარევი გამოაჩნდეს, განალამც გაზარსვას:.

11.

ზვარნი ამაღ არიან: და მანდატურთ-უხეცესისა კელისანი. სა-მეშაოსა ზედა მდგომელად მანდატურს მისცემს ბრძენბასა და დაწერინებს გამოსჩვენისა. უჩვენებს, მუშად ვითა ესე ქვეყანა მოასხითო მანდატური და ერთი მეღვინეთ-უხეცესისაგან ჩენილი მეღვინე წავლენ, მუშაობენ, და ღვინის მკრეფელები. ერთი მანდატური იქნების:.

57,1 გელათისგან. 58,9 არწ. 59,6 სხლისა. 60,4 მართს. 63,7 ყთა. რაჲ. 70,7 გაზარსვს. 71,1-3 ზვარნი ამაღ არწ. 73,7 ქყანა.

1) დედანში აქ ქალაქი მოკრილია და ფრჩხილებში ასოებს აზრის მიხედვით ვუმატებთ.

12.

ამირეჯიბს¹⁾ უოველგან გზა აქვს საურაგისა, სადა გინდ იუოს მეფე, სალაროს, საწოლს, საჭურჭლეს, უოველგან მივა და უოველგან იურვის, ამისგან კიდე რომე უკაზმავი არ იუო[ს] მეფე. მსახურთ-
 30 უხუცესი და მისის [კე]ლისანი უფრო იურვიან, მაგრამ ამირეჯიბის 80
 დათხოვნა არც მაგათგან ეგებოს. და რა შეეკამაზოს და გამოვიდეს, საურავი და ძღვნის შეწირვა უოველი მათაა. სალამოს რეკამდის ზედამდგომელი ამირეჯიბს მანდატურივე მართებს. რაზომიცა მრავალი დაიკლას, ერთი მკარი, და თუ ერთი დაიკლას, ერთი მკარი ზრახისა მესტუმრისა კვრას დღესა და ერთი კაბიწი ფქველი და ერთი სავლავი. 85
 და რაზომიც ქვეითი მეძღნე მოვა და მწიგნობარი, იგი აჯმევს:.

13.

სიგელი ვისცა უბოძონ, ვისთხსცა დაუწერია, რა ჭეიბინდლის და საწოლის მწიგნობრის ქრთამი გათავდეს, რომელსაც დაწეროს მასუკან მან მისი აიღოს, მაშინდა მესტუმრეს მისცეს და რაჲ სავი მოკვეთონ საკლავსა (ცოცხალი მუქიფის კელთ მიაბარონ). ქრთამი 90
 სიგლისა მანდატურთ-უხუცესსა და ამირ-სხასლარსა სწორი მართებს, 31
 მესტუმრეს უმცროსი და მერიტეს. რაც მას დაუვარდეს, მანდატურს მართებს ჭ მიხედების, მისგან მართებს. მანდატური სამ[ას]ი სახლი არის ამიერ და იმიერ. ხოლო სამნი აზნაურნი არიან: იყუნკელისქე, შერაქისქე და ჯარნასქე. და სხვაჲ ყველა გლეხია. განმგეთ-უხუცესისაგან 95
 მიდება ზემო დამიწერია. შეკამეთ-უხუცესისა კელისა არის: ნიგოზი, სეთი, საწებელი, მუზაფარი, წვილა, მკირე, კმელი თევზი, ტემალი, მუხუდო, უოველი შეკამებჩე დიასახლისი, კარავი სამხარეულოსა და უვარცხლო ჭერჭელი, სვილენისა და შუშისა:.

79,1 იურვ'ს. 81,3 ბ'გატონ. 82,6 მთ'ია. 89,9 რ'ა. 90,2 სკ'ლესა. 90,3 ც'ცხლი. 98,7-8 სამი სხელი. 94,7 არ'ნ. 95,5-6 სხ'ა ყ'ი.

1) ამიაზედი: ამირეჯიბი.

- 100 აწ ვითქვამთ მსახურთ-უხუცესი. ვეზირია და მისის კელისა არის: სალარო, საწოლი, მესაწოლეთ-უხუცესი, მოღარეთ-უხუცესი, ფარეშთ-უხუცესი, ციცხეთ-უხუცესი, მეხილეთ-უხუცესი საწოლისა და სლაროს მეფის შეკმაზმადის ამათი[ა] სურავი და ზღვენი მსახურთ-უხუცესისა, მესაწოლეთ-უხუცესისა, მოღარეთ-უხუცესისა რა ითავანონ, 32
- 105 ბეჭედი მართებს, რომ უბოძოს შეფემან თვალედი. და ზედამდგომელი მესაწოლეთ-უხუცესისა მართებს. ბეჭედი ესრეთ სხენნ: დიდი ბეჭედი სასიგლე საგასხსნითე რომ ბეჭედი არის. მით დაბეჭდულა, და მისი თასი ოქროსა გვერდსა უთქს, და ტუირითა დაბეჭდული მოღარეთ-უხუცესისა კელთ აცვია, რა დაბეჭდვენ. მოღარეთ-უხუცესი
- 110 გახსნის, მეგოდრეს სლაროს მოღარე ახვამს, და მოღარეთ-უხუცესი გახსნის თასსა, შიგან წყალს შოასხამს. ჯორის ნალი უპვრეტელი ორნი აქ. უნდა რომ ქვე დახსნეს. და სლაროს მოღარეს დუკატი¹⁾ ორი, მეგოდრეს დუკატი ერთი, ეს მისცეს, ვისიც სიგელი იყოს. და დაბეჭდავს მწაგნობარი, თან გამოიტანს და წამოვა. და მიცემა სიგლისა 115
- სა ზემოთ დამაწერია:.

15.

- ცხოვარნი ეოველნა და მატელნი მსახურთ-უხუცესისა კელთავე არს. სიკისრტოსანი²⁾ ჯორა ესრე მოკმაზული: კეხი კეკლეუცად მო- 33
- კმაზული, მოქედელი და ჯორის ეელსსაბამი და სანსაჟაკი ოქროთა შედებილი და სახურავი ხვედისა ნაკერა, ლაკაში ერთობ მოთავა- 120
- დული, დიდი მათრასი, რომელსა შიგან იღვას ერთი მომცრო უკეთესი ორსოვა, ერთი ლაიბი, ერთი სუნდული და ერთი სასთაული, ეს ერთს თხელს ღარის ბუღესა შიგან და ეგეთი მათრასისა შიგან იღვას. და ერთი ტუავიცა და ეგეთი ზედ გარდაფარონ. მით სახუ-

100,2 ვოქთ. 100,4 ვეზირია. 105,8 ზედამდგომელი. 119,4 ხვედისა. 121,9 სსთაული. 123,8 გარდაფარონ.

1) დედანში სწერია: დოკუტი, აშაზედ ვანმეორე²⁾ ულია: დუკატი.

2) აშაზედ ვანმეორე ებულია: სიკისტროსანი.

რავითა ნაკერითა დახურონ და წითლის ბანბის ქარშივით დააკრან. და შვდასი სახელი შესწოლვე არის და გლეხი რვა სახელია და სხვა უოველივე 125 აზნაური. და შვდასივე შუბოსანი ამა სიკისტრონსა ჯორისასა მისჯე-ვენ, რა მეფე აიყაროს. და საჯაროსა წინათ იარების სიკისტრონი და ერთი უათარი სხვაჲ ჯორი სასაგებლვე ტურთაღვე მოკმაზული, მაგრამ 34 იგიცა საჯაროს წინათ იარების, სიკისტრონს უკანით. ბარგის-უხუ-ცესი წინ მიუძღვების, და სიკისტრონი და შესწოლენი წინ იარე 130 ბიან:.

16.

სადაძოს მედენე ფანჯას მომცროს მიიღებს შეინგარანითა ჭურჭლითა ანუ ტაბაკითა, ზედა შეინგარას დაჭურის და კელთა მანდილი აქვს ბაღდადუისა, და თუ მეფესა ღამით მოეწეუროს[ს], ბ[რ]ძანოს, რომელიცა უნდა. რაც დარჩეს, წინა-მწოლნი და კარის და- 135 რაჟა და სწოლის მეგრე წაიღებენ. დილას, რაჲ მეფე საწოლით გავი-დეს, ფარეშთ-უხუცესსა კელის ნოხნი, სანთელი, ფანარი, მაშხადა. და რაჲ ტაბაკი აიღონ, სარმუზა აცვია, ანუ ჩაფლა მოკვსა ზედა. მას კელის ძირსა ჩაფლა წახსინის, ანუ ფარეში გახსინის და შეუნახავს, და იგი ტახტსა ზედა გავა, ანუ აქვს ცოტა გარეჯით ნაძღნობი, ანუ 140 თუ იგი არა იყოს, მანდილი გრძელი, და მეფეს გარდამოუკმაზავს წინა, და სხვათა ნოხთა ფარეშნი გარდაჭკაზმენ. ცხვრის ტყავის ცოცხი 35 აქვს ტარინი და აგრევე. და აგრევე²⁾ ხილბას ტახტი ოდესაც მოკმა-ზოს, მას შიგან იგი ახლავს, ვითაცა ასწავლიან, დაფენა, კარავი, ხა-რგაი¹⁾), ჩადრი, ესე და ამისი გაზმა მას მართებს:.

145

17.

თუ ჰურობას დამე შემოესწრას, სანთელი სასანთლითა და მი-სითა ნატითა თავთავის საფარეშოთა არის, და ფარეშთა-უხუცესი მიი-

134,3 ბაღდადუითა. 139,3 მაფლთ. 146,2 ჰურობს.

1) ეს სიტყვა განმეორებულია აშ. აზულ.
2) ეს ორი სიტყვა აქ შეცდომით უნდა იყოს განმეორებული.

ღებს, წამოაყენებს და თავთავის ადგილს ჩასდებს ვაზირთა წინა. და
 სეფარასა ზედა მამხალის ასანთები ალყა ქონითა ანუ სეფლითა იქნე-
 150 ბის. მეტყუენი და მეჭურჭლენი მიიღებენ ქონსა. სისამონეთადა
 იგინი მისცემენ და სამამხალედაცა. და ქონი თუ არ იუოს, სეფლის
 ზეო[ს] ქალაქით აიღებდენ და მით იქმონენ სამამხალესა ალყასა. და
 მამხალა ექვსი თუ ათამდისცა უნდა ტარ-გ[რ]ქელი, თათოს შემამხალ-
 ღეს აქვს და კალათით ალყა ძირსა უდგს და ბოძალი შემა აქვს და 36
 155 თათოს ჩასდებს, ვითარცა დაიწვას. და რა გაიყარნენ, ორი მამხალა
 ჭეოინდელს წაუძღვების და თვითო სამთა ვეზირთა, და სხვათა არავის.
 და იგინი ფარეშთ შექმადთა და ღვინოს მოსცემენ. სახილესა სათ-
 ხილუ უნდა იღვას, გზანივითა შექნილნი თავნი¹⁾ განმგულებით, რომე
 ზირსა მარწუხივით ერთგან შეერიდეს, ამოგუბვილი, და გარე თავთა
 160 ზედა თათო თვალი იფდეს, და განადამცა ოქროსა. და უკან კერძი
 არის ტარი მგრგვალი და სახილესა ტაბაკსა ზედა დაღვას მეხილეთ-
 უხუცესმან ხისსა, არა თუ ვერცხლისსა. და რა მსახურთ-უხუცესმან
 მანდილი საყელე²⁾, მერმე იგი დაღვას და მეხილუ ანუ მოლარე თხილსა
 მით ღეწდენ, ტაბაკსა დაჭურის, რომელსა ზედა იგი სათხილუ იღვას.
 165 ციცხვთა ზედა კელი: აბანოსა თბობა, სახლის გვა, შემას კოდა, ცე-
 ცხლის ნთება, წელის ზიდვა საღაროს, სავაზ[ი]როსა. და რა მეფე აბ-
 ნოს იუოს, ციცხვთა არის სახლისა საჭურჭლე. დიდი არის მეჭურ- 37
 ჭლეთ-უხუცესი, ათაბაკობის დაწეობადი მეოთხე ვეზირი არის.
 ძელნი, ქალაქნი, ვაჭარნი, სავაჭრო რაც მეფისა[ა], სადაც წავა ანუ
 170 მოვა, და რაც საღაროს ოქროს ჭურჭელი, ანუ ვერცხლისა საქმარე-
 ბლად სანიადგოდ არ უნდა და შეკრული საღაროსა ძეს, სხვაჲ ღარი
 და ჭურჭელი ოქროსი და ვერცხლისა, ჩინური და ქაშანური უსადვინო,
 უოგელი საჭურჭლესა ძეს და დგას, საჭურჭლის ნაცვალი, მუქიფი,
 მუშირიბი, ქალაქის ამირანი, მეჭურჭლენი ქალაქისანი და თუთ დარბაზს

149,8 წერიოთა. 150,2 მეტყუენი. 152,6 იქმონენ. 154,9 ბოძლი.
 155,3 ვა. 155,8 არა, 159,1 პირესა. 162,2 ხისსა. 168,6 სავაჭროსა.
 168,8 არა. 169,2 ქლქნი. 169,6 მფსა. 170,9 სავაჭრულდ. 171,9 სხა.

1) ეს ორი სიტყვა განმეორებულია დედანში:

2) აქ ექვსი კვარეშეა შესვენილი აკლია. შეიძლება იგულისხმებოდეს: „გაიყოს“ ან სხვა რაიმე ამის მსგავსი.

მეოთხნი მეტყუარნი მისისა კელისა არიან. სედამდგომელი მარ- 175
 თებს მეტყუარნი და ქრთამი და სასურველ უქალაქოთ სხვაც მისია, და
 მსახურთ-უხუცესისა სწორია, ვით ამირ-სწასალარისა და მანდატურთ-
 38 უხუცესისა. მუშრები, რაც ქალაქია სასურველ შევა და ნაგაჭრი რაც
 შევა, და სხელებელი, მსტაკი და სამარხო წამალი, საკმარი იუ-
 თუბო, ესეცა მუშრებთან იცის და უხუცესთა მიათვლის. 180

18.

ლაშქრობა და ლაშქრობის ვეზრობა ამირ-სწასალარის
 კელი არის. მას წინათ არეინ იტყუეს. და რა ვეზრობა იუთს, ამი-
 ლახორი ვეზირი არის ამირ სწასალარისა და ამის კელი შეაბჯრეთ-
 უხუცესიცა. შეაბჯრეთ-უხუცესი და შეაბჯრენი და შესარტყლენი და
 სჯინიბოს შემავალნი ეთველნივე ამილახორის კელისანი არიან. რა 185
 მეფე ცხენსა ზედა ზის, ვისცა უღარბაზებს, ვინგინდა იუთს, ათაყუა-
 ნებს. თუ ვისი ძღვენი იუთს, შესძღვნის. თუ ოღვესცა არა იუთს, ესე
 ოღვენვე, ეგრევე უღარბაზებენ და ძღვენსაც შესძღვნაან. საკედარი
 ცხენი მართებს საურავად. რასაც ამირ-სწასალარი იურკოდეს, მასვე
 გვერდით სალაშქროს საქმეს და იგიცა და შეაბჯრეთ-უხუცესი და 190
 39 მათნი მუახლენი. აჩუხნი და ამირ-ჩქარი და შერემეთ-უხუცესნი წინათ
 დგანან შორს და საარეულადც წინათ იარებიან. დაჯდომა და სხვა წესი
 ზემოთ დატყურია. ამილახორი, შეაბჯრეთ-უხუცესი, ზარდახნის-უხუ-
 ცესი და მწიგნობარი წელიწადსა შიგან ერთხელ ზარდახნის[ს] შეუღენ,
 და ზარდახნის მწიგნობარი დასწერს, ანგარიშს იქმენ, და საანგარი- 195
 შოს გოდორსა შიგან ჩასდებს. ერთის ტანსაცმელის აბჯრის მეტი,
 სხვა ეველა აბჯარი, რაზომიცა იანა აქვს: ჯაჭვი, მუზარადი, კმალი,
 ქაფა, საბარკული, მძვლდ-კაპარჭი, ღახტი, შუბი, სრულიად უოველივე
 უნაკირი მოჭედელი და ხამი, აკმაზულთა, რაც ზედ აბია, და რაც
 საცხენე ჯამანია, მანჯუვები აბრემუმისა, ცხენის ყელს-სამამი მოჭე- 200
 დილი, კანჯრის კუდი და ამისთანა უველა, დიდი დროშა, დაბარჩამნი
 ორნი თავგადატედილ[ნი], ერთი თეთრი და ერთი შავი, შუბი სეფე

175,3 მისისანი 175,6 არნ. 176,7 უქლქოთ. 184,1 უხუცესისა.
 185,6 არნ. 191,7მერმე. 198,7-8 სლ ყვე.

აღმითა. ეს[ე] ეოველნი მნათობნი, მოჭედლინი ვეცნდითა და სწილენ-
 ძიანი, უოველი რაჲ ასწეროს, წლის თავსა ერთი უნაგირი ზარ- 40
 205 დახნის მწიგნობრისა, ერთი აკმაზულობა აღუვსებად. ცხენი რაჲ ით-
 ხოვოს მეიუჲსან, ზარდახნის მოლარე აღვირთ მისცემს, მისრ[ა]ტული
 ზირსა აუსხამს, ერთს ეურს გაუყოფს და მეორეს აღარა. მერმე ზარ-
 დახნის მეჯინიბე აუსხამს, საებეურს შეუესხამს, ზარდახნის მოლარე
 უნაგირს გარდასდგამს, საძუეთ აღარ ჩაუერის, იგივე ზარდახნის მეჯინ-
 210 ნიბე შეჭკაზმავს და წაიუვანს, მისრატულთ¹⁾ უხუცესს მიუეენებს.
 შეჯდების, და მათრავი ზარდახნის-უხუცესმა მისცეს, და ორნივე უა-
 ნათ იარებთან. ზარდახნის-უხუცესი და ამერთ აჩუხნი წინათ იარე-
 ბის, ჯუარის-მტრთველსა და მეფეს შუა. და სადაც მეფე მივა, ცხე-
 ნისაკან ჩამოვა, აჩუხნიც²⁾ მანამდი ცხენით მივა და მერმე მობრუნდე-
 215 ბის და თავის აღაკს გარდაცდების. ჯუარი წინათ, მარქაფანი იმერთთ
 ეზომსა (აქ აკლია ერთი რვეული, ანუ ექესი ფურცელი).

19.

. . . და ბოლოს სათაკარი რეინისა არის, დასობენ საღვინესა 41
 შიგან, საღვინის მოლარე მას ზედა დაჭკიდებს, და ფანჯისა მისადე-
 ბელი იელმანდილიცა მასვე ზედა ჰკიდავს, მანდილი უღარო, სამუქლე
 220 და საფუკე, და რა დამტვერიანდეს, გარეცხს უნდა, საფარშოს მიიღებს
 შელკინე და ერთს მაშრანას³⁾ ღვინოს მართომს, გარეცხენ და [სა]ღვი-
 ნესვე მიიღებენ:.

20.

სამყინჯარი ვერცხლისა უნდა ტაბაკი, ცულ-წერაქვი პატარა
 კვერისაკან უმძიმესი, ტარის ბოლო მოჭედლილი, ტარ მოკლე, მოჭე-
 225 დილი მას ტაბაკსა ზედა ძეს. შეინჯარს დასდებენ, ერთი ვერცხლის

203,3 უნი. 204,2 უნი. 221-222,1 ღვინესვე.

1) აშიაზე: მისრატული.

2) აშიაზედ: აჩუხნი.

3) დედანში: „მეშრ პას“, მაკრამ სხვა შემხვევაში გვხვდება: მაშრანას.

კოფი ჰირ-დიდი: წინ დასდგენ, მასვე ტაბაკსა ზედა ძეს, წვეროთ
 გასტენს, კოფით აიღებს, ჭიქასა შიგან ჩასდებს, იგიცა საღვინის
 მოღარეს ეედრია. სხვაჲ საღვინე ჭურჭელი, სანადაგო, უმეკლიშო
 საღვინეში დგას, და მეჭლიშისანი კიდეგან დგანან. და ბეჭედი მეჭურ-
 42 ჭლეთ¹⁾-უხუცესისა, ანგარიში საანგარიშოთა გოდორთა შინა ძეს. ზი- 230
 რის მწდესსა საღვინის ერთი მაშრაპი ღვინო ოქროს მაშრაპითა, მეფე
 რომ სვამს, მისთანა, და ერთი მუქითსა. ზვართა ზემოთაც დაგწე-
 რია, მანღტურიცა ადგს ზედა, და სხვათა^[ა] მეღვინეთ-უხუცესი და
 მუქითი იურუიან სამუშაოს. იათო ჭური ღვინო ზვართაგან მეღვი-
 ნეთ-უხუცესისა და თათო უმცროსი მუქითისა, და საღვინის მოღარე 235
 მეზურეთაგან აიღებენ ღვინოსა, ვითარი ზვარი იუოს, ანუ მეზურე.
 მეღვინენი საკრეფელისა და სოფლისაგან იშობენ, და სადა მეფე
 დგას, და ღვინის უჭეფა დაწერონ. მონადირეთ-უხუცესისა ზემოთ
 დაგწერია. მონადირენი კახეთს და იმერეთს ეოფელგან არიან. ორას
 სამოცი სახლი არის. ტყის მცველ^[ნ]ი კიდე არიან ესენი. გიორგობას 240
 კარზედ მოვლენ და თევდორობამდის კარზედ არიან. რაზომიც
 დაიკაფის, ერთისაგან კიდე, უველასა შიგან^[ი] მონადირეთ არის
 43 ძაღლთა სახარშოსა, ტყაი მათი. გაშეგებისა უამსა სამ-სამი იეთირი
 მარაიებს, კორციელისა კვირიაკესა ექვისი ტუ^[ა]ვი. თევდორობის
 მეორეს დღეს ძაღლი დასწერენ. და რომელიც მწიგნობარი დას- 245
 წერს, ოასსა ანუ სამს ძაღლსა მეფისად გარდააყენებს. მეტე მწი-
 გნობარი გამთირვეს ერთს ძაღლსა, ბერძელი უნდა ითუ მწევარა. და
 თორმეტ-თორმეტა ძაღლი სამ-სამი მონადირე წავა საკვებავად, და
 მონადირეთ გაუშეგებენ. ორშაბათს მეორეს ღამშრას მონადირენი
 შეიქმენ, მეფეს წინაშე მიიღებენ, და ცოლსა მეფისსა და შჯლთა, ვე- 250
 ზირთა და მოღარეთა ეველას მიართმენ. მეფე უბრძანებს ჰურსა, ღვი-
 ნოსა და ფურ-ბერწსა. ეგრეთვე დედოფალიცა უბრძანებს. ვეზირნი და
 მოურავნი ეოველნავე მასცემენ ჰურსა, ღვინოსა და საკლავსა. საგან-

226,5 მწვე. 234,3 სამოშაოს. 214,3 კესა. 246,1 დასწერეს. 246,6
 მჭდ. 250,7 მწისსა.

1) წინეთ წერებულა: „მეღვინეთ“, შემდეგ ეს სიტყვა წაუშლიათ და
 ქვემოთ მიუწერიათ: „მეჭორჭლთ“.

- მგებოს შექიფსა და სადგინის შექიფსა და გამცემარსა იაფებენ უო- 44
 255 ველსა. და თუ მისცემენ ჰურსა, ღვინოსა, და სკლავსა, ადარას აწეუნენ,
 მაგრამ იგინიდა კარგად დაინიზუნან და ღამნარსა ანიებქელსა მკარსა
 შეიღებენ, ეგრე მტრგვალს დაბმენ. ვისცა ავად მიუცემია, ანუ ჰურად
 ავადია, აგინებენ და რაც უარესია. საწოლას მკერე დიდსა დარბაზო-
 260 მწოლსადა მიუა სათვალავი და მუნ სჭამენ. და ზოგთა ვიქითმე ასრე
 უწერა, ვითა ტრაპიზონელ[ნი] და შარვან-შანშე და სომეხთა შეუე რა
 მოვიდნენ, საჯდომი ერთი [არ] არის ოთხთავე. შამა არსენ იუაფთოელი,
 ებოთი კაცი, მტუყანი როგორ ეკების? ამა შაირსა არა იგი იტუეს:
 „გვინ (sic) ნაჭარმატევის შეფენი თორმეტნი ჰურად ჩაესხნეს“. მაშინ
 265 ორნი ოსთა შეფენი და კახთა შეუე და ალვანთა შეუე, წ[ა]ნართა შეუე,
 სამნი ტაოელთა შეფენი და სომეხთ შეუე და ტრაპიზონელნი და
 შარვან-შაჰენნი, ესენი ჩაესხნეს ნაჭარმატევის და თორმეტნი¹⁾ დასხდეს, 45
 და ოთხნი რად ვერ დაეტოდეის?

21.

- ამ ოთხთაგან ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ-
 270 მოძღვრისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭეოინდელისა
 ზემოთ ეს თუთ მართალია მუნ შათი, მაგრამ მე ვიცი პატრონისა
 ბრძანებდა, რომე ოთხნივე დაისხმიან დიდროანითა სკამითა, მას ზედა
 ოქსინოებითა და სასთაულოთა, წინა ტაბლებითა და ზედა ტაბაკითა.
 და რამ ზედა სამი ჯამი შეუისა წინა დაუდგან, ექვსი ჯამი შათ წინა
 275 დადგან. აქათ დარბაზსაც სდგმიდენ მწდე განაღამცა თუთო ადგა:.

22.

მწდე ჩვენთაცა დარბაზით ათქს ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღ-
 ვარსა, კათალიკოზთა, ჭეოინდელსა და სამთა გეზირთა: ათაბაგსა
 ამირ-სანასლარსა და მანდატურთ-უხუცესსა;

254,8 აფუზნ. 255,1 უნსა. 250,6 ოვლვენ. 262,8-9 არსნ უწლე-
 ლი 263,2 კცი. 266,2 ტოელთა. 267,1 შარვან შალენი. 271,9 კცი
 273,5 გაბლებითა. 276,2 ჩნთაცა. 277,1 მოძღვართა.

1) თუ ტრაპიზონიდან და შარვანიდან ორ-ორი მეფე ვიანაგარი-
 შეთ, მაშინ ცამეტი გამოვა, ამიტომ ან „შარვან-შაჰენნი“ ან „ტრაპიზო-
 ნელნი“ მხოლოდობით რიცხვში უნდა იყოს.

23.

მოდღვართ-მოდღვარი დარბაზს აწვიონ, და შინაური დარბაზის
 46 ერი უნდა, და ერთი ჯორი და სამი ცხენი მოძღვართ-მოდღვრისათჷს 280
 და ორნი მისთა მოწათეთათჷს. მოძღვართ-მოდღვრისა, კათალიკოზთა
 და ჭეოინდღისა, რაჲ დარბაზს მოვიდინენ, წვევაჲ სამთა სპატრიოთა
 დარბაისელთა სწოლის მწიგნობრის წვევაჲ დაუწერია, და პატრონი-
 საგან არ მასშია, მისმან კეთილმანი და აღის ჭლას, ოდეს მათი
 შვილი მოვიდა, შეიყარნეს, კათალიკოზ[ი] თანა ჭევა და აღს ეკლე- 285
 სიის კარს დგა. და რაჲ წვევის ჟამი მოვიდეს, სწოლის მწიგნობარი
 ინასრიძე პატრონი[ი]ს წინაშე დგა, და პატრონმან ბ[რ]ძანა: „ვინ უწეის
 კათალიკოზიო?“ და მიბ[რ]ძანეს მე: „ვაწვეო“. ამის სიტყუსათჷს სოფრო-
 მისძე იტყუს: „და შეორეს წელს ეგრე ბ[რ]ძანა: „ამირეჟიბს მართებსო
 ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევაო“. მაშინ ამირეჟიბი ქვა- 290
 ბლიძე უტემურად იუო, და არა იუო მანდა:.

24.

აწ ვინათგან დაუწერია, აწვიოს სწოლის მწიგნობარმან. მო-
 ძღვართ-მოდღვარი შევიდეს და ეთაყვანოს მეუესა და შერმე მეფეცა
 47 ეთაყვანოს. კელნი სრულად დასხნეს ნატაკსა ზუდა და მომკრკვალეობით
 ეთაყვანოს, გინა დამრუდებით. მეფე ნოხთა ზირსა მოკეკებვის და 295
 მოესაღმოს: „მოახსენე, ბრძანასო“. წავიდეს და მარჯვენით გარდადგეს
 ახლო. კათალიკოზი და ჭეოინდელიცა მანვე აწვივნეს. ეგრეთვე კათა-
 ლიკოზი, რომელიც მოვიდეს, ეგრეთვე ეთაყვანოს და მეფემანცა
 ეგრევე კელნი დასხნეს დამრუდებითცა, გინა ნოხსა ზუდა შესამელი
 წამოიაროს. და მითვე წესითა ჭეოინდელსა და მათ სამთა ვეზირთა 300
 აწვიოს. ეჟიბმან, რომელიც იუოს, შევიდეს, ეთაყვანოს მეუესა, და
 მეფე ეთაყვანოს, და ნებნი ნახევრამდას დასხნეს დამრუდებით. იგი
 მეორედ კვლავ ეთაყვანოს, სამი ბიჯი წამოი[ა]როს მეფემან. აკოცოს,
 და უკუდგეს, და მარჯვნიით ახლოს იუოს:

25.

305 მქერქლეთ-უხუცესი საჭურჭლის ნაცვალმან აწვიოს, მსახურთ
 უხუცესი—მესაწოლეთ უხუცესმან. რა ეთაუვანოს, მეფემან თითინი ნოსსა 48
 ზედან დასხნეს და იგი მეორედ კვლავ ეთაუვანოს. მეფემან მეორედ
 თაუვანებისთჳს სამთა ვეზირთა უფრო, და ამ ვეზირთა ორთა უმდაბლე
 ჰელნი აღუპურას, და ესე ორნი ვეზირნი სწორად, ვითა ის ზემონი
 310/სამნი სწორად, და ამილახორიცა ამ ორთა სწორად ნასოს მეფემან:.

26.

რა სწორად ენისკონოზნი მოვიდენ იმიერით, იშხნელი, მაწევე-
 რელი, ანჩელი, მტბევარი და გოლგოთელი, მათ რაჲ ეთაუვანენ, კელნი
 მეფემან ნოსთა ზედა დასხნეს, იშხნელისთჳს უფრო მდაბლად და
 ორი ანუ სამი ბიჯი წაშოიაროს და მოესალმოს, და ამ სხუათათჳს
 315 სწორად ნუ დაიძვრის:.

27.

ამიერი ბედიელი მოსაფლავუა და ქუთათელი მოსაფლავუც არის.
 დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერქენთა მეფე გააქცია, მისსა
 საყდარსა შიგან არის. მეფენი დალოცვიან, და ოდეს ჰირველ ვახტანგ 49
 დალოცეს და მერმე კოსტანტინე, დაისარჩუნეს აფხაზეთის კათალი-
 320 კოზი და ქუთათელი იოვანე. ქუთათელმან ასე თქვა: „თუ აწ ორჯელ-
 სამჯერ ჩემს საყდარსა შიგან ორნი მეიენი დალოცვილან, და არ მე-
 მართლები, გურგუნი ანუ სკინტრა ჩემს საყდარსა შიგან არ დასდვა“.
 და მერმე ვეზირთ და ერთობილთ ლაშქართა თქვეს თუ, „ქუთათელი
 უმართლუა“. და სკინტრა ქუთათელს გაუხინეს, და მონაება აფხაზეთის
 325 კათალიკოზმა, და ქუთათისის დმრთის მშობლის წინ სამსჯუელი მო-
 ქედეს, და მით ერთობ საბატო არის და იშხნელის სწორი ჰატოვი
 მართებს:.

309,2 აღუპურან. 314,10 სხაათოს. 317,2 გი. 317,8 რნ.
 317,5 ბერუბოა. 320,4 იე. 320,7 თქა. 321,2 ჩმს. 321,7-8 დარ.
 323,6 თქს. 326,3 შოი.

28.

სხუათა ეპისკოპოსთა, კაცი ჩანს, ვითარი მონაზონა იოს, ანუ ვითარი კაცი, და ზოგთა უირო და ზოგთა უირო. მტბევერსა ✓ ზედა დარბაზს მისსა საჯდომსა უკანით მისსა მოლარეთ-უხუცესსა 330
50 ფარი და კმალი აქვს უკანით, ამაღ რომე ერისთავიც არის შავშეთისა. ძღვენი საწელიწდისთაო ერისთავთა, ქართლის ერისთავისა, სამცხის სანასლარისა ჩანს. დადიანასა სამი ცხენი, ორი უკეთესი და ერთი სატალახე. ამირ-სმასლარის—ბურთა, ჩოგანი, ცხენი უკეთესი მოიღოს საკანშკობოსა, და საღვინის კელისუფალნი ვერას შიიღებენ, 335 ვერცა მანდატური არგანს დაიჭირავს. გელათური ძღვენი: საჭარმაგეთ სეუისკვერი, სამი შუკანული ღვინო, ზუთხი და სატალახე ცხენი ფიცხლავ მოაგებონ საქრისტისშობოთ მომავალსა:.

29.

გარეჯული ძღვენი: კაპარი, კალამი და ცოტა ძღვენი, ცოცხი კარკად დაწყობილი ამ ცოცხთ ფარკმთ-უხუცესი აიღებს, ზურობას 340 უკანით ნახსა გარდმოგუს მკეთის წინაშე, ოდეს წესია. და უდაბნოთა საწელიწდისთაო არ მართებს. სანახავი ძღვენი: ლეღვი კეოტასა ზედა 51 დაცმული, ჩურჩხელი, ორთა კაცთა ქონდეს; ნეში, ნაყვი, თუთიუბო, აღარდენი და ბროწეული, თორმეტი თაფლის ქვეკერი, სადალორი. ორთა ძმათა კმა-კეთილთა და კარგთა მკითხველთა წინამძღვარი გა- 345 მოარჩევს, დარბაზს მივლენ ორშაბათსა ზირმარხვასა და სამხრის ლოცვასა ზედა, ფსალმუნსა აიღებენ. და რაჲ სამხრისსა გამოილოცვენ, არცაჲნი უდარბაზებს. თუთ იგინი მკეუეს კითხვენ, მეფე იჯრასა და სადგომსა გაუჩენს, აშიდ და სანატოოდ ამყოფებს აღვსებისა ორშაბათსა, რაჲ გამოილოცონ, არცა დაუახოებინ, არცა რას იტყვან, 350 შესხდებიან და წავლენ. ორსავე სამუროსა თუთო იქნების, როცა ასსა თეთრსა ჩაფლასა გაუკზანის მეფე. დასრულდა დარბაზის წესი:.

328,1 სხა.თა. 335,6 კლის უფლნი. 342,8 ზა. 343,1 დაცმული. 347,3 ფსალმუსა.

30.

ერისთავნი და კელის მქონებელნი დიდისა თამარ მეფისა: .
 რომელიცა განაჩინა და ერთნებითა შჯალავე სამეფოსა დიდებულთა
 335 ბ[რ]ძანსა დამტკიცებდა ჭეოინდელად, მწიგნობართ-უხუცესად და ვეზი- 52
 რად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფის ანტონე გლონისთა-
 ვასძე, კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონათაჲს სჯანი, ერთგული და
 შემცნებელი საურავთა. და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მკარგრძე-
 ლი, კაცი გვარისანი და აღზრდილი ლაშქრობასა შინა, და უბოძა ლორე
 360 სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა. და განაჩინა და უბოძა ჭია-
 ბერს მანდატურთ-უხუცესობა და უბოძა არგანი ოქროსა კელთა
 მისთა და შიასტვეს საფრამანგი ტანსა მათსა და დასვეს სელებითა
 ოქრომჭედლითა რომელიმე მარჯვენითა მისა და რომელიმე მარცხე-
 ნით. და კუალად უბოძა მეჭურჭლეთ-უხუცესობა დიდსა და გვარისანსა
 365 კაცსა კახაბერსა ვარდანისძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდან და-
 დიანსა, და ჩუხჩარებობაჲ მარუშიანსა, ძესა ჩხჩურეხისანსა. და უბოძა
 ავილახრობა გამრეკელსა თორელს (აქ აკლია ერთი რეეუ-
 ლი, ანუ ექვსი ფურცელი).

31.

. . . აქვს, კელთა ზედა იბრუნებს, ქვე ვერ დაიბიჯებს. შირის 53
 მწედ საჭურჭლის ნაცვალი, მეღვინეთ-უხუცესი. ზარდახნის მწიგნო-
 370 ბარი საწოლის მწიგნობრის გვერდით დგას. ეგრეთ საწერელი აქვს
 დღიასა საგა[ნ]მკებოსა შექიფუსა და საღვინის შექიფუსა. ესე უოველნი
 შირის-შირ დგანან. სხვანი მწიგნობარნი ოცდა ოთხნი საწერლებით
 ჭეოინდელის მკარს. მერიკე და მანდატურნი ამირეჯიბსა და მესტუმ-
 რეს უკანით დგანან. დიდი დროჲს კარის შემოსავალსა დგას. მერემეთ-
 375 უხუცესი მკარსა უთქს და მკარსა საგდებელი აცვია და მერემენი უკან
 უდგანან. ზარდახნის უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი მკარსა დგანან: .

32.

აწ ესე მოძღვართ-მოძღვარი, კათალიკოზნი და ჭეოინდელი;
 ათაბაგი, ამირ-სპასალარი ქვე დგანან თავის ადგილსა. ეგრეთვე მეჭურ-

54 ჯგუფ-უბუცის, მსახურ-უბუცის, ამილანორი, ეგრეთვე მუბრჯუთ-
 უბუცის, ამირ-ჩქარი. ამას ზედა ეპისკოპოსნი ქართლის კათალიკო- 380
 ზისავე, გელათელი, ძმანი გარესჯელი და თორმეტი უდაბლობანი,
 ვითარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარს სუფრასა:.

33.

აწ მეფე უბრძანებს მანდატურ-უბუცისს, იგი არგანსა დაგდებს
 და ამირეჯიბი არგანს აიღებს. მანდატურ-უბუცისი ტახტ[ი]ს წინ მიღ-
 გების: „პური მოიღეო“. მანდატურ-უბუცისი მობრუნდების, არგან[ს] 385
 გამოუღებს და პურ[ი]ს წინათას იურებს. და რაჟ ამირეჯიბი და
 განმგეთ-უბუცისი გავიდნენ, კათალიკოსნი, მოძღვართ-მოძღვარნი,
 ჯეონდელი, ათაბაგი, ამირ-სმასლარი და, ვინც ქვე სხედან, უო-
 გელი ზე ადგებიან. პატარა ხანი გამოვიდეს, მეფე აწვევს კათალი-
 კოსთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჯეონდელსა, ათაბაგსა და, ვისცა არ 390
 უბრძანებს, ვერავინ დაჯდების, ვირემდი სეფეს ტახტს არ დასდგენ.
 ტახტს მანდატურ-უბუცისი და ამირეჯიბი დასდგენ. შაჰმადსა განმ-
 გეთ-უბუცისი მიიღებს კოზმანჩეთა. უნდა ოქროს ტახტი შუაზედ
 55 ურთუმელი იყოს. ზედ შექნელი თავი თვალ-მარკალიტიანი, შიგ მა-
 რილი იყოს. ზედ ერთი კოვზი ბროლისა, ტარი მოჭედელი, ხელის 295
 თვალი ზედ იყოს და ერთი ატლასის ჩილანი ზედ ისხდენ. მოღვართ-
 უბუცისი ადგების, მიიღებს მსახურ-უბუცისი, და იგი მიიღებს. აწ
 მანდატურ-უბუცისი მივა და თ[ა]ვის ადგილს ქვე დაჯდების. ამი-
 რეჯიბი კათალიკოსთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჯეონდელსა, ამათ
 წინ ტახლსა დასდგენ, და ზედ ტახტს იგი დაუდგამს. ეს ოთხნივე 400
 ადგებიან და თავმოდრეკით კელთა ტახ[ა]კზე დასხმენ, ამირეჯიბს
 ეთაყვანებიან. ათაბაგსა, ამირ-სმასლარსა და მანდატურ-უბუცისსა
 ტახტს ეჯიბი დაუდგამს ადგებიან¹⁾. განმგეთ-უბუცისი მოხაზონთ ოთხ-
 თავე სამ-სამის ჯამით, ეგრეთვე სამთა ვეზირთა ითვალავს, და მერვე
 ამირეჯიბი და განმგეთ-უბუცისი დასდგებიან, და მუქიფი ითვალავს 405
 56 სსჭათა ვეზირთა ოროდითა ჯამითა, პირის მწეს რაჟ მეორეს ჯიქს

362,1 გ. ა. 188 3 ამილანასლარი. 393,8 გ. მეთ 397 1 უბუცისი, 406,6 მწედ

1) აქ აღბით გამოტოვებულია ფრაზა „და ეფისს დაუყვანებიან“.

გამოუღებს შეივე, ანუ მესამეს, სათვალავსა მიატანიებს, და დაჯდებას ამირეჯისსა და განმგეთ-უხუცეს[ს] თანა. და სემნივე ერთად დასხდებიან. საწოლის მწიგნობარი მსახურთ-უხუცესი[ს] გვერდით ზის. და რაჲ

410 სუფრა დაუფინონ, კელისუფალნი ესე, რომე ზემოთ დამიწერია, ვინც სხედან შეაბჯრეთ-უხუცესსა პირდაპირ, ზარდახნის მწიგნობარი და მას ქვემოთ მწიგნობარნი, დასხდებიან პირისპირ. და იქით სხვანი კელის-უფალნი და კელოსანნი. [სა]სახლის დიდებულნი ჩასხდებიან, სუფრის ბოლოს მერემთ უხუცესი და ფარეშთ-უხუცესი სხედან, და მათ ქვემოთ

415 მეჯინიბენა. მაგრამ სუფრაზედ ჭაშნაგირი ზედ[ც]ის ოქსინოსა ზედა ცაღკესა, და იგი წინამდგომა ტახტსა ზედა დგანან. ჭაშნაგირს კელის მანდილით ცოტა ჩამჩა აქვს. რაჲ საჭაშადი წამთაყერონ, ჩამხით ამოიღებს და კელსა ზედა დაისხამს და შესვრეტს და ეგრეთვე დგინოს... (აქ ორი ფურცელი აკლია).

34.

420 პირმშობაჲ მან მიიღო. და ოღეს აკურთხეს, არ მაგად აკურ- 57 თხეგინეს, არ მოელის კათალიკოზსა, რომე არაფი[ქი] ქვეშეთ შექმოდესო. ვარქვე, და აცილნეს ორნივე კათალიკოზნი: „არა მე მმართებსო, არა შეო“:.

35.

425 აწე ვიწყოთ შეკმაზვა მეთვისა და ვთქვათ ვეზირობისა რაჲ მუფე შეკმაზოდეს, ტახტი მსახურთ-უხუცესმან დაიჭიროს, პირის მანდილი მესაწოლეთ-უხუცესმა, წყალი მოლარეთ-უხუცესმან დაუსხას, ტანისსამოსი მსახურთ-უხუცესმან ჩააცვას, დიდი მესაწოლეთ-უხუცესმან შეუკრას. მუკლთ დაურით ქუდი მოლარეთ-უხუცესმან მიიღოს.

36.

430 და თუ ვეზირობა იყოს, მათ მოახსენონ ჭეოინდელსა!) და ათაბაგსა, ამირ-სნასალარსა, მეჭურჭლეთ-უხუცეს[ს]ა, მსახურთ-

421, 6 არჯ.

1 ამ სიტყვით დედანში იწყება ახალი მუხლი, მაგრამ ჩვენ წინა მუხლიდან მიუმართეთ ექვსი სიტყვა, ვინაითგან აზრით ეს სიტყვები ამ მუხლს ეკუთვნიან.

უხუცეს[ს]ა და ამილახორსა. დაუინოს თრსოვა. ფარეშთ-უხუ-
 ცესმა მომცრო და ზედ სასთაული დადვას. დაჟღეს მეფე მას
 58 ზედა. მოიღონ სუფურის ნოხი და მომცრგალებით დაფინანს ბირის-
 ბირ. თავსა სუფურის ნოხისასა სელნი დადგან. მსახურ[თ]-უხუცესმან
 „ბ[რ]ძანეთ“ თქვას. ჟაღაბი გააუაროს, ჭეოინდელი ნოხთავე პირს 435
 მიბრუნდეს, ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა მოახსენონ, მობრუნდენ,
 ეგრეთვე მეჭურჭლეთ-უხუცესა. ჭეოინდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი
 ახ[ა]ლია. ჭეოინდელისა მწიგნობრობა შემოსრულა, არ[ს] მწიგნობართ-
 უხუცესობა ჭეოინდლისა, გასულა ათაბაგი დიდი და საბატო და
 ძრად თაქსმე იქმნების. ჭეოინდელს ქვემოთ ნოხთა ზედა ათაბაგი 440
 და ამირ-სპასალარი დასდენ. ამირ-სპასალარი საბატო ვეზირი არის
 და თავადი ლაშქართა და უმისოდ ქვეყანა არ გაიცემის, არცა ვინ სამ-
 მულოდ შეიწყალების, და პატრივი მისი და მანდატურთ-უხუცესისა
 სწორი არის, და ესეც იქმნების, რომე თრივე ერთსა ქონდეს. და
 უფრო შინშეთ სახლისა არის. ესევე თრივე კელი ერთსა აქვს, და თუ 445
 59 ორთა. მეჭურჭლეთა-უხუცესი ძველი ვეზირი არის საბატო და ვინ
 ამ[ა]ს იტყვს: მსახურთ-უხ[უ]ცესი მანაგელი რუსულან მეფეს შეუყუ-
 ნია სავაზიროსა და ვაჩნაძე შეუყუანია:.

37.

აწე მსახურთა უხუცესი მეჭურჭლეთ-უხუცესისა გვერდით ზის ვე-
 ზირობასა ზედან. ამილახორსა მათ უკანით ვითა ზესკამი უთქს და ვე- 450
 ზირობა ესმის, და იგი არას იტყვს, რასაც არა ჭკითხვენ. და რაჲ [ჭ]კით-
 ხონ, მაშინდა მასუხს იტყვის:.

38.

საწოლის მწიგნობარი ჭეოინდლისაკენ დგას კედლის ძირსა,
 საწერელი აქვს თავისი, ამირეჯიბი შუაზედ, ამილახორი ცალკე დგას
 და კელთა არგანა აქვს. შესაწოლეთ-უხუცესი საღაროს კარის გამო- 455
 სავალსა დგას გარეთ, მეფის ზურგით მოღარეთ-უხუცესი საღაროს
 კართა შიგან დგას გამოსავალსა. და მერმე ვინც უნდა[თ] შეაბჟრეთ-უხუ-
 ცეს[ს]ა, განმგეთ-უხუცესსა, საჭურჭლის ნაცვალსა, მესტუმრესა,

485,2 თქს. 436,4 მოახსენნ. 454,2 თვისი. 455,4 აქს.

ზარდახნის მწიგნობარსა, და ვინცა კელისუფალნი სამოციქულოდ 60
 460 უნდათ, შეასხმენ და გაკლან. ეგრეთვე მწიგნობარს ჭეოინდელი
 გარდასცემს და ასწერენ და იურვიან, რაც სსაურგო იუოს. საწოლის
 შეკრე კარს გარეთ არის, ზურგი შემოუქცევია კართთ, ან გამოუხ-
 შავს, კელთა არგ[ა]ნი აქვს, ქვე ზის, და ვისცა უბრძანებენ, შემოი-
 ევანს. მერიგე შორსა დგას, და მანდატურნი გარეშემო შორს დგანან.
 465 და ვისცა არ უბრძანებენ, არვის მიიუვანენ სიახლოეს:.

39.

აწ პირველ ხოლო ღმრთის კამს პატრივი: ვინათგან რუკვე არა
 თუ მანალაშენოს სახლი, ცუდად შერებიან მაშენებელნი მანსი¹⁾. სა-
 წოლისა ღმრთისმშობელი თუთ საწოლსა სვენებია და მის წინაშე
 მისთა მვედრებულთაგან ენთების სანიადაგო სანთელი და კანდელი.
 470 მცველი მისი მესაწოლე არის, იგივე, რომელი წინამწოლი არის მე-
 ფისა. ძელი ცხოვრებისა ველსა კარვით დგას, და კარავი განაღმცა
 სეფე იუო. ეკლესია კარვისა და სხვანი ხატნი ზა... (შემდეგ აკლია).

462,9 გამოუხშვს. 464,3 შსა. 466,2-5 პირლ ზღის კმის. 471,6
 კრეიო. 472,6. სხანნი.

1) ფსალმუნი 128,1.

საკუთარ სახელთა, კელისუფალთა და ზოგიერთ სიტყვათა ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

ა

აზნაური - 94, 126.

ათაბაგი „მამა-ბეგი“ (თათრულად),
ქყონდიდლის შემდეგ პირველი ვე-
ზირი მეფისა (1212 წლიდან დაწყე-
ბული) 277, 378, 388, 390, 402,
430, 436, 437, 439, 440.

ალარდენი—ბროწეულის ქერქი (ჩუბი-
ნაშვილი) 344.

ალვანთა მეფე—265.

ალიზ ჭალა, ალი — სოფელია ქართლში,
ალი სოფელია კიდევ სამცხეში 284.

ალის ეკლესია—285.

ალამი ალამი, პატარა დროშა 202 203.

სეფე ალამი—სამეფო ალამი 203.

ალყა—პატროქი 149.

არავი[ქი]—მღვდელმთავრის შესამო-
სი (საბა) 421.

არგანია—საბჯენელი ჯოხი 336, 361,
383, 384, 385, 455, 463.

ამიერი—316.

ამილახორი—შტალმეისტერი, ამირ-სპა
სალარის თანაშემწე 28, 34, 41, 182
—183, 193, 310, 379, 431, 450, 454

ამირა—ქალაქის ამირა 174.

ამირ-ჩქაჩი — შიკრიკთ-უხუცესი 191,
380.

ამირ-სპახალარი — მხედართ მთავარი,
თავადი ლაშქართა 41, 91, 177, 181,
183, 189, 278, 334, 378, 388,
402, 430, 436, 441.

ამირ-ეჯიი — ეჯიბების უფროსი, თა-
ვი. 43, 77, 80, 83, 289, 290, 373,
384, 386, 392, 398—399, 401, 405
408, 454.

ანტონე გლონსთაგისძე—ქყონდიდე-
ლი, მწიგნობართ-უხუცესი და პირ-
ველი ვეზირი თაზარ მეფისა 356—
357.

ანჩელი ანჩის მღვდელმთავარი 312.

ახსენ იყალთოელი—იყალთოს ეპის-
კოპოსი დავით აღმაშენებლის დროს
262.

აფხაზეთის კათალიკოზი—270.

აღვსება—აღღგომა 37, 41, 205.

აღთვალვა — თვალის გადავლება, და-
თვლა 10 - 11.

აჩუხჩი—სამეჯინბოს მოხელეა 191,
212, 214.

ბ

ბარგას უხუცესი—ბარგის გამგე 129

ბასილი ბერძენთა მეფე—317.

ბაღდადუი—ბაღდადური 134

ბედილი — ბედიის მღვდელმთავარი 316.
 ბეჭედი—106.
 ბეჭედი ხახიგლე—სიგილზედ დასაკი-

ღებელი ბეჭედი ტყვისა 107.
 ბეჭედი საგახსნითე—107.
 ბეჭედი ფალედი თელიანი ბეჭედი 105
 ბოძალი შეშა—ორკაპი ჯოხი 154.

ზ

განმგეთ-უხუცესი— 48, 95, 387, 392
 —393, 403, 405, 408, 458.
 გამოსაჩენიერი—ლია ქალაღი გან-
 კარგულებისა 73.
 გამრეკელი თორელ — ამილახორი თა-
 მარ მეფისა 367.
 განღამცა—ღიღლ ც 20, 70, 160, 275
 განცხადება—ნათლის-ღება 18.
 გარეჯა—ღაღით-გარეჯის უღაღნო 140

გარეჯული ძღვენი—339.
 გარიგება—განწესება, წესრიგი 1.
 გელათი—57.
 გელათელნი—381.
 გელათური ძღვენი 336.
 გიორგი მეფე —გიორგი III, თამარის
 მამა (1156—1184), 33. გიორგი I
 (1014—1027) 317.

ღ

ღაღარჩამი—ცული (?) 201
 ღაღიანი—ღაღიანი, სამეგრელოს თაღა-
 ღი, სამეგრელოს ერისთაღი 333.
 ღაღოცღა კუღთხეღა მეფისა 318.
 ღარბაზი—მეფის სასახლე 275, 330,
 346, 352.
 ღარბაზობ —მრღება ვისიმე მეფის მი-
 ერ, აუღიენცღა 25, 28, 188. ღარ-

ბაზობა ღიღის წესითა ღა უმცრო-
 სითა—26.
 ღარბახიელი—მეფის კარის კაცი 283.
 ღარაჯა—135—136.
 ღროშა ღიღი—20, 23, 24, 374.
 ღუკატი—ფული ბიზანტიის მეფის კო-
 სტანტინე ღუკისა 112, 113.

ი

იღიხკოპოზნი—311, 328, 380.
 იღისთაღი—332, 355, 348.

იღისთაღი ჴაღშეთიხა—331.
 იჯიბი—60, 403.

ი

იარღან ღაღიანი—365—366.
 იარღანისძე კახაბერი—365.
 იარჩაღე—მანაღელი, მსახურთ-უხუცესი
 რუსუღან მეფის ღროს 448
 იახტანგ მეფე—318.

იეზირი—100, 148, 156, 277, 300,
 308, 309.
 იეზირობ —იეზირთა ბკობა სახელ-
 მწიფოსაქმეღებზედ მეფის თაღმჯღო-
 მარეობით 424, 449—450.

ზ

ზარდახნის უჩუცესი—193—194, 211, 212, 376,
 ზარდახნის მწიგნობარი—39—40, 65, 195, 204—205, 369—370, 411, 459.
 ზარდახნის მოლარე—208, 209—210
 ზარდახნის მეჯინიბე—208.

ზედა - მდგომელი — თავზე მდგომი „ადიუტანტი“,—60, 62—63, 82—83 105—106, 175.
 ზანზალაკი—პატარა ზარი 118
 ზვარი — 71, 232, 234. 236.

თ

თამარ მეფე—33, 353.
 თუთუბო—179—380, 343.

თეთრი—ვერცხლის ფული 243, 852.
 თორმეტი უღაბნო—381.

ი

იმიერნი—311.
 ინახარიძე—საწოლის მწიგნობარი 286 — 287.
 იკუნკელისძე მანდატური, აზნაური 94.

იმერეთი—238.
 იოვანე ქუჩათელი—320.
 იშხნელი—იშხნის მთავარ-ეპისკოპოსი 311, 313, 326.

კ

კახიწი—საწყავე ხორბლისა. სამი კოდი, გინა საში გრივი ე-ეთნიმე ათს კოდს ერთ გრივათ იტყვიან (საბა) —85
 კათალიკოზი—277, 285, 288, 297 297—298.
 კათალიკოზი აფხაზეთისა—319—320, 324—325.
 კათალიკოზნი—277, 281, 285, 377, 380—381,, 387, 389—390 394 421, 422.
 კანდელი—469.

კანჯრის კული—201.
 კარი—მეფის სასახლე 1.
 კახაბერ გარდანიძე — მექურქლეთ-უჩუცესი თამარ მეფისა 365.
 კახეთი—289.
 კახთა მეფე—265.
 კეოტა—ჩხირი, რომელზედაც ლეღვია დაცმული 342.
 კირძი—მხარე. იმის კერძ, შორს—იმის მხარეს, მოშორებით 9.
 კოშმანჩკი—დიდი ჩქიფი 393
 კოსტანტინე (მეფე) 319.

ლ

ლამპარი—256.
 ლამპრას შექმნა —249.

ლორე სათავადო—360.

მანაველი—ვაჩნაძე, მსახურთ-უხუცესი
 რუსუდან მეფის დროს 447.
მანდატური—72, 74, 75, 83, 92, 93,
 233, 336, 373, 464.
მანდატურთ-უხუცესი—მანდატურების
 უფროსი 42—43, 71, 91, 177—178
 278, 383, 394, 385, 392, 398, 403,
 443.
მანდილი -134, 141.
მანდილი უღარო—219.
მანჯუგები—200.
მარუშიანი, ძე ჩახურებისა —ჩუხჩარე-
 ხი თამარ მეფისა 366.
მარკაფა—215.
მასტაკი -179.
მაფრაში—120.
მაშხალა—137, 149, 155.
მანრაია შიშრაპა - 221, 231.
მანუყვერელი — აწყური ეპისკოპოსი
 311—312.
მარგვალი, მრგვალის დაბა—257.
მეაბჯრე აბჯრის მნე 31, 184.
მეაბჯრეთ-უხუცესი - მეაბჯრეთ უფ-
 როსი 42, 183—184, 190, 193, 379
 —380, 411, 457—458.
მეგოდრე —გოდორის, სკიერის ანუ ზან-
 დუკის მნე 110, 113.
მეზვრე—236.
მეკამბეჩე დიასახლისი—ფურ-კამბე-
 ჩის მწველავი დიასახლისი 98.
მეკირე—97.
მემაშხალე—153 - 154.
მენობათე—ნობათზე, დაფხედ დამკე-
 რელი 20, 23.
მერიგე - წესრიგის მიმცემი 43—44,
 92, 373, 464.
მერემე—რემას მნე 375.

მერემეთ-უხუცესი—მერემეთა უფრო-
 სი 191, 374 375, 414.
მესარტყლე—სარტყელთა მნე 184.
მესაწოლე—მეფის საწოლის გამგე 125,
 130, 470.
მესაწოლეთ-უხუცესი — მესაწოლეთ
 უფროსი 42, 45, 101, 104, 106-
 306, 426, 427, 455.
მესტუმრე—სტუმრის მიმღები მოხელე
 43 85, 89, 92, 373—374, 458
მეტყავე—150.
მელვინე—74, 132, 237.
მელვინეთ-უხუცესი - მელვინეების უფ-
 როსი 47, 74, 234—235, 369.
მეძღვანე—ძღვნის მიმართმევი, ძღვნის
 მიმტანი 86.
მეჭურჭლე—საჭურჭლი, ხაზინის გამ-
 გე, 60, 63, 66, 150, 176, მეჭურჭ-
 ლენი ქალაქისანი 174, დარბაზს
 მყოფნი მეჭურჭლენი 175,
მეჭურჭლეთ უხუცესი — მეჭურჭლეთა
 უფროსი 44, 167—168, 229—230,
 305, 378—379, 430, 437, 446, 449.
მეხელადე—10.
მეხელადეთ-უხუცესი — მეხელადეთ
 უფროსი 10.
მეხილე—163
მეხილეთ-უხუცესი—მეხილეთ უფრო-
 სი, სახილეს გამგე 102, 161—162,
 163.
მეჯამე—49.
მეჯამეთ-უხუცესი—მეჯამეთ უფრო-
 სი 49, 96.
მეჯინიბე - 208, 209—210, 415. ზარ-
 დანხის მეჯინიბე—209—210.
მეჯლიში—დიდი პურობა, ლხინი; მე-

ჯლიშისანი 229, უმეჯლიშო 228.
მიძლავრებული—დაჩაგრული ძალა-
 დობით, უკანონოდ 51.
მიხჯევენ—მისდევენ, მიჰყევიან, 126
 —127.
მისრატული—სამეჯინიბოს მოხელეა
 206.
მისრატულთ-უხუცესი — მისრატულე-
 ბის უფროსი 210.
მიშრაპა—(იხ. მაშრაპა).
მიხბევა — მიღება 14.
მკერვალთ-უხუცესი - მკერვალთა უფ-
 როსი 9.
მოგვი—მესტი, წულა, ჩუსტი 138.
მოღარე—სალაროს მოხლე, გამგე 47,
 163, 251.
მოღარეთ-უხუცესი მოღარეთ უფ-
 როსი 1, 46, 101, 104, 109, 110,
 396—397, 426, 428, 456.
მონადირე—11—12, 239, 242, 248,
 249.
მონადირეთ-უხუცესი - მონადირეთ-
 უფროსი 4, 25, 238.
მოსაფლავე—მეტის საფლავის მცველი,
 მეტის დამმარხველი 316.
მოყვენთუსულ—უნდა იყოს მოყვინ-
 დიზული, ესე იგი ყვინდიზის
 ბეწვით მოვლებული 5 (იხ. ყვინ-
 დიზი).
მოძღვართ-მოძღვარი — მასწავლებელ-

თა მასწავლებელი, მეცნერთა მეც-
 ნიერი 269—270, 276, 279, 280,
 281, 292—293, 377, 387, 390, 399.
მტბევარი—ტბეთის ეპისკოპოსი და
 შავშეთის ერასთავი 312, 329,
მყინვარანი—132.
მყინვარი—133
მხახურთ-უხუცესი—მხახურების უფ-
 როსი. 1, 2, 45, 79—80, 100, 103—
 104, 116, 162, 177. 305—306,
 376, 379, 397, 409, 425, 427, 431
 434, 449.
მცველი—470.
მუზატარი - მწნილი 97.
მუქაფი :იხ. მუქიფი).
მუქიფი,—ძღვენთ მნე, ძღვენთ გამგე.
 მეჩვიდმეტე საუკუნიდან ფეშქაშნი-
 ესი 45, 173, 232, 234. 235, 405.
მუშრიზი — ქალაქთა ბაეის და სავაქრო
 გადასახადთა ამკრეფი და შემნახავი
 174, 178, 180.
მუხუღო—98
მწღე, **მწე**—მოსაქსახურე, მიწოდებე-
 ლი ჰურისა, საქამადისა 275, 276.
მწიგნ ბარი—წიგნის მკოდნე, მეცნე-
 რი 24, 38, 86, 114, 195, 245, 246,
 372, 412, 460.
მწიგნობართ-უხუცეს — მწიგნობართა
 უფროსი 335.

6

ნაფგი—343.
ნატი—147.
ნატაკი—პატარა ნატი 294.
ნაქარმაგეგი—ადგილის სახელია სოფ.
 კარალეთთან, გორის მახლობლად,

264, 267 (იხ. საქარმაგეო სე-
 ფისკვერი).
ნებნი—ხელის გული 302.
ნობათი—დაფი, დავლი, ბარაბანი 23.

ო

ობრვა ხალიჩა, ხავიანი საფენი (საბა) 121, 431.
ობთა მეფენი—265.

ოქსინო—ოქრო ქსოვილი ხავედი, გინა მისი ფარდაგი (საბა) 415.

კ

კატრონი—პატონი, უფალი, მეფე 283—284, 287.
კირის მანდილი—პირსახოცი 425.
კირის მელვინე—ლვინის მიმწოდებელი მეფისა 47.
კირის მწღე—სასმელ-საკმელის შიშრ-

თმევი მეფისადმი 231.
კიჩმარხვა—დასაწყისი დიდ-მარხვისა 346.
კურობა—კურის კამა, ნადიმი 146, 340.

რ

რუსულან მეფე—თამარ მეფის ასული 447.

ს

სააჯო კარი—სასამართლო სახლი 30.
საგანმგებო—საგანმგებო, გამგებობისათვის დანიშნული სახლი 335.
საგანმგებო უხუცესი—საგამგებოს უფროსი. გამგებთ-უხუცესის ხელქვეითი 48—49.

საგანმგებო მუქიჯი—საგამგებოს ძღვნის მნე 48, 254, 371.

საგახსნითე ბეჭედი—107.

საგდებელი—საბელი შორით შესატყორცი რემათა შესაპრობელად (საბა) 375.

საგაზირო—სახელმწიფო სათათბირო სახლი, სადაც ვაზირთა ბქობა ხდებოდა 166, 448.

სათვალავი—407.

სათხიდე—თხილის სატეხი იარაღი

157—158, 164.

სათიკარი—კრმლის ბუნიკი (საბას განმარტებით), მაგრამ აქ რკინის ჯოხს უნდა ნიშნავდეს 217.

სალარო—ხაზინა, სადაც ლარი, განძი ინახებოდა 1, 78, 101, 103—104, 112, 127, 166, 170, 171, 456.

სალაროხ მოლარე—სალაროს გამგე 110, 112.

სალამასური, ანუ სალმასური—სალმასი ქალაქია სპარსეთისა განთქმული აზკრის კეთებით, 16 კილომეტრის სიშორით ჩრდილო-დასავლეთ მხრით ურმიის ტბისა, გზაზედ თავიზიდან აზრუმისაკენ (იხ. რუქა წიგნისა: Бартольдъ. Историко географическіѣ обзоръ Ирана. СПб. 1903). ეხლა ქალაქს დილმანს უწოდებენ.

ხოლო ხეობას სალმასი ჰქვია (ლარუსის ლექსიკონი). გიორგი მეფეს, იამარის მამას, სალმასური ზერცხლის ჯაჭვი სეფეთათვის (ებლანდელის ტერმინოლოგიით კაპერჰერეზის ანუ კამერ-იუნკრებისათვის) შემოუღია, მაგრამ სალმასური ჯაჭვი მეფეთა ძვირფასი სამოსელის ანუ აბჯარის ნაწილიც ყოფილა: ქართლის ცხოვრებაში, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ გაიყვეს სამეფო განძეულობა ორმა დავითმა, დავით რუსუდანის ძემ და დავით ლაშას ძემ, სხვათა შორის სწერია: „ხოლო ჯაჭვი იგი სახელდებული სალმასური და თვალი იგი პატივეცემული გვრდემლი და მარგალიტი იგი დიდი, რომლისა სწორი არავის სადა უხილავს, ესე სამივე რუსუდანის ძესა დავითს მიხუდა“ (ქარ. ცხ. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 677). თუ სალმასური სამეფო ჯაჭვი ისეთ მარგალიტის თვალთან არის მოხსენებული, რომლის მსგავსი არავის უხილავს, ეტყობა დიდ განძალ ყოფილა მიჩნეული 34.

ხამამულოდ—მამულის მიცემა, ქვეშევრდომად მიღება 442—443.

ხამზარეულოდ—98.

ხამოციქულოდ—459.

ხამუქლე—მანდილი სამუქლე—ტექსტის მიხედვით უნდა ნიშნავდეს ფაიფურის ან ფაიანსის ქურკლის საწმენდს მანდილს, ვინაიტან იყო კიდევ საფუქე მანდილი, ესე იგი ხის ქურკლის საწმენდი 219.

ხამკრო—ადგილი ეკლესიაში, სადაც მგალობელნი დგანან 351.

ხამსხვალი—ლურსმანი, რომლითაც ქრისტე იყო ჯვარზე მილურსმული 325.

ხამცხის სპასალარი—332—333.

ხამხის ლოცვა—346—347.

ხანახავი ძღვენი—342.

ხანელბელი—179.

ხარგის მკარგაძელი—ამირ-სპასალარი თამარ მეფისა 358.

ხარემოს ნაცვალი—რემათა (ცხენის ჯოგთა) უფროსი გამგის მოადგილე 49.

ხაჩმუზა—მაშია (საბა), სარმუზი—ქოში, ფოსტალი (ჩუპინაშვილი) 138.

ხახაგებლე—ჯორი, რომელზედაც მეფის საგებელი იყო აკიდული 128.

ხახაურგო—საელო, განსაგებელი 176.

ხახახლის დიდებულნი—413.

ხახთაული—ბალიში 121, 432.

ხაურაგი—საზრუნავი, გასაგები 77, 358.

ხაფარეშო—147, 221.

ხაფრამანგი—362.

ხაფუქე—მანდილი ხის ქურკელის საწმენდი 220.

ხაღინე—დაწესებულება, სადაც ღვინის შემოსავალი და ყოველგვარი საქმეები ღვინის შესახებ და ღვინის ქურკელი ინახებოდა 7, 9, 47, 229.

ხაღინის შოლარე—227—228, 217, 235.

ხაღინის კელიხუფადი—საღვინის მოხელე 335.

ხაღინის მუქიფი—საღვინის ძღვინის მენე 47—48, 254, 371.

ხახილე, ხახილე ტახაკი—157, 161.

ხახურაგი—119.

ხაწებელი—97.

ხაწოლის ღმრთის მშობელი—468.

ხაწოლის მწიგნობარი—39, 52, 59.

62, 64, 88, 283, 292, 370, 409, 453.

ხაწოლის მეკრე—136 258, 461—462.

საქარმაგეო სეფისკვერი—სეფისკვერი, რომელიც ალბათ ნაქარმაგევის ზრძოლაში დაღუპულ გმირთა მოსახსენებლად იყო დაწესებული 336.

საქურტლე—სახლი, სადაც ძვირფასი ქურტელი და ხაზინა ინახებოდა 61, 77, 167, 178.

საქურტლი (ანუ საქურტლეთ) ნაცვალი 44, 45, 173, 305, 369, 458.

საქელე—ის რ:ც შეადგენს ყოველი მოკელის საგაშვებს 59, 61.

სელი—სელის ზეთი 149, 151—152.

სელნი—დასაკეცი სკამები 434.

ხეფე—მეფის კარის კაცი, კამჭერი ანუ კაჩერ-იუნკერი 31, 263—204.

ხეფე-კარავი—სამეფო კარავი 471-472.

ხეფე-ტაბაკი—სამეფო ტაბაკი 391.

ხიგელი—87, 91, 114.

სიკისტრონი მოკაზმული ჯორი 129, 130.

სიკისტრ ხანი—117.

სიკისტროსანი ჯორი—126, 117.

სიღალორი—საბას ეს სიტყვა ამონაწერი აქვს თავის ლექსიკონში ამრიგათ: „ალარდენი. საღალორი. ლელვი და ბროწული. განაჩენ ში“. რომელ წიგნს გულისხმობს საბა განაჩენად ჩვენ არ ვიცით, თუმცა საბას მიერ ზემორე მოყვანილი სიტყვები ჩვენს ძეგლშიც გვხვდება,

მაგრამ საზოგადოდ ლექსიკონის ციტატებიდან არ ჩანს, რომ საბა კარის გარიგებას იცნობდეს 344.

სკიპტრა—სამეფო ჯოხი, ფაენი (საპა). 323, 324.

სომეხთა მეფე—261, 266.

სომხითი—360.

სოფრომისძე—287—288. ჩვენ გვაქვს ხელში ცნობა ორი სოფრომისძის შესახებ. ორთავენი მოღვაწენი არიან ნარინის დავითის დროისა მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ერთი არას ზარდახნის მწიგნობარი გიორგი სოფრომისძე, რომელსაც დაუწერია 1290 წელს ვახტანგ თულაისძისა სიგელი, დავით ნარინის მიერ ბოძებული (სიგელი ჯერ არ გამოგვიცია), მეორე არის დავით ნარინის მოძღვარი ილარიონ სოფრომისძე, რომელიც დავითს ოპიზიდან მოუყვანია და გელათს ქედის მთავარანგელოზთა ეკლესიაში დაუყენებია. დავითის მიერ ბოძებული სახარება ილარიონს შეუკაზმავს და ეხლა ინახება სვანეთში სოფელ ლამსხალის ეკლესიაში, და ცნობები იქიდან გვაქვს ამოწერილი.

სპასალარი—სამცხის სპასალარი 332—333.

ხუნდუზი—ზეწარი, სუხანი ტახტზედ საფენი აბანოში 121.

სუფრის ნოხი—433—434.

ტ

ტაბაკი—სეფე-ტაბაკი 36, 153, 138, 164, 223, 225, 226, 273, 393, 400 401, 403.

ტაბლა (ხონჩა) —7, 273, 400.

ტაოელთ მეფენი—266.

ტრაპიზონელი—261, 266.

ტერფი—29.

ტური—ტყვია 108.

ტყემალი—97.

ტყის მცველი—10, 240.

უ

უდაბნო, უდაბნონი—დავით-გაჩეჯის
უდაბნონი 341
ულუფა—ღვინის ულუფა 238.
უმეჯღისო—რაც მეჯღისის დროს არ

არის სახზარი 228
უჩოუშელი—თავ-დაუხურავი 394.
უხუცესი—უფროსი 180

ფ

ფარეში—მოსამსახურე, კამერდინერი.
ამ მნიშვნელობით სხვა წყაროებში
პირის ფარეში იხსენიება 101, 139,
142, 157.
ფარეშთ-უხუცესი — ფარეშების უფ-

როსი 101—102, 137, 147, 157,
340, 414, 431—432
ფანჯა—ფინჯანი 132, 218.
ფანარი—137.

ქ

ქართლის ერისთავი—332.
ქართლის კათალიკოზი—380.
ქარშიკი—არღანჩი, ბრტყელი საბელი
(საბა) 124.
ქაფა (ქაფი) ჯავშანთ საფარდელი (სა-
ბა) 198.
ქაშანური—173.
ქვახლიძე ამირეჯები—290—291. მე-

ცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში,
დავით ნარინის დროს, ცნობილია
ამირაჯები ქობულის ძე ბე-
ღე (თ. ყორღანია, ქრ. II, გვ. 161).
ქათამი—88, 90, 176.
ქუთათელი—ქუთაისის მთავარ-ეპისკო-
პოსი 316, 320, 323, 324.
ქუთაისის ღმრთის მშობელი—325.

ღ

ღვინის მკრეფელი—75

ღვინ ს ულუფა—238

ყ

ყაზარჩა—პატარა კაბა, მოკლე კა-
ბა (?) 4
ყათაჩი—ჯორი 128.

ყვანდიზი—ძვირფას ბეწვიანი ცხოველი
(რუსულად ცინია) 6.

შ

შიკვან-შანზე—261.

შიკვან-შაჰენნი—267.

ზანზეთ სახლი—445

შეკანული—ლვინის საწყავი 336.

შერაქისძე—95.

შეშა—ხე, ძელი 99.

ჩ

ჩადრი—145

ჩამჩა—417.

ჩაფლა—ფეხსაცმელი, წალა, ქალამანი (მეგრულად ჩაფულა და სვანურად ჩაფულ ქალამანია) და აგრეთვე საქალწმე ფეხის ქირა. ეს სიტყვა კარის გარიგებაშიც საჩუქარს ნიშნავს (ასსა თოთრსა ჩაფლასა გაუ გზაენის მგფე 100, 138, 352

396, 352

ჩახურები ჩუხჩერახი) — 366.

ჩახვ—ჩანთა (?) 66

ჩილანი გადასახურავი უნდა იყოს

ჩინური—172.

ჩოგანი საბურთალო კავი (საბა) 334

ჩუხჩარებობაა ეზოს უხუცესობა (?) 366

ც

ციცხვი—კოვზია საბას განმარტებით. კარის გარიგებაში კი მოხელეა, რომელიც ეხლანდელი მეეზოვეს როლს

ასრულებს 165, 167.

ციცხვთ-უხუცესი—ციცხვების უფროსი 102.

ძ

ძელი ცხოვრებისა — 21—22, 29, 35, 471.

ძმანი გარესჯელნი — გარეჯის ბერები 381.

წ

წანართა მფე — 265.

წინა-მდგომი—416.

წინა-მწოლი—135, 259—260, 470.

წლის თავი—ახალი წელი 10, 25.

ჭ

ჭაშნაგირი—საკმლის გამსინჯველი, სანამ მეფეს მიართმევდენ, ღეგუტატორი 415. 416.

ჭიახერი—მანდატურთ-უხუცესი თამარის დროს 360—361.

ხ

ხაბაზი—მეპურე, პურის მცხოზი 67.

ხალახი—წმინდა, შეურევნელი 385.

საში—უბრალო დაუმუშავებელი 199.
ხარგაი—ნაბდის კარავი (საბა) 144—
145.

ხილობა—ნახვა, დარბაზობა 143.
ხუცესთ-უხუცესი—უფროსი მღვდელი,
პროტოიერეი 37 38

კ

კელის მანდილი—კლსახოცი 417
კელის ნოხი—პატარა ნოხი. ხელში
დასაქერი 137
კელმანდილი=კელის მანდილი 219

კელის მკონებელი—მოხელე ხელკწი-
ფისა 353
კელოხანი--413
კელის-უფალი—410, 412--413, 459.

ჯ

ჯავშანი საცხენე 200
ჯალაბი—სახლობა, მეფის სახლობა
435.
ჯარნახძე—მანდატური, აზნაურის გვა-
რ-სა 95.

ჯაპვი—ჯაპვის პეკანგი 31.
ჯვარის მტკრთველი—ეპისკოპოსი ანუ
მღვდელი რომელსაც ჯვარის წინ უნ-
და ეტარებინა (ხოველი ძელის ნა-
წილებიანი ჯვარი 21, 35, 37, 213.

სარჩევნი

I წინახიტყვაობა .	I—XXXVIII
1 ცნობა ხელნაწერის შესახებ .	I—III
2 დრო კარის გარიგების შედგენისა .	III—IX
3 სად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძეგლის შესახებ ლიტერატურაში.	IX—XIV
4 ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კანის გარიგება .	XIV—XVI
5 რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კარის გარიგების შედგენისათვის	XVII—XXI
6 ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა .	XXI—XXVII
7 სასულიერო პირნი, კარის გარიგებაში მოხსენებულნი, და მოძღვართ-მოძღვარი	XXVII—XXXIV
8 მნიშვნელობა კანის გარიგებისა საქართველოს ისტორიის და სამართლისათვის .	XXXIV—XXXVIII
II გარიგება კელმწიფის კარისა.	1—20
III ხაკუთარ სახელთა, კელისუფალთა და ზოგიერთ სიტყვათა საძიებელი	21—31

